

Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela

Motto:

Ko éhi víno hoj jepaš šel procenta nadžánen te ginel he te činel? Pre akada otázka na del odpovjeda adadivseskro svetos...

*„Cí je to vina, že polovina našich neumí číst a psát? Na tuto otázku dnešní svět neodpovídá...“
(student septimy Blahoslavova gymnázia v Ivančicích A. Daniel, 1933)²*

Abstract

Antonín Daniel (1913–1996) – a greatly talented schoolchild, later a pupil of a secondary school, university student and finally a teacher by profession. The article describes his years at the elementary school, his student years at Ivančice secondary school and the final examination at the secondary school in Tišnov (1936). Subsequently, the article deals with the period until 1939, when he was a student of the Masaryk University in Brno, and the period 1945–1948, when he continued with his – by war circumstances forcedly interrupted – studies at two faculties: Faculty of Art and Faculty of Law at Masaryk University. During his institutional education, A. Daniel penned a number of texts in his native language, Moravian Romani, which were later published in the Journal of the Gypsy Lore Society.

The article deals with the timeless value of Daniel's early written work – i. e. Daniel's history of his own birthplace Oslavany – but also with his active involvement in the translation of the biblical text The Acts of the Apostles into Romani. At the same time, the author of the article tries to consider various aspects of the institutional education of Roma in the interwar Czechoslovakia and their related connections in the social standing of the large families of Moravian Roma that A. Daniel came from.

Key-words

historiography written by Roma, historical sources written in Romani, Moravian Roma, institutional education, personalities of ethnoemancipatory movement

1 Milada Závodská, PhD., působí jako romistka a knihovnice v Muzeu romské kultury. E-mail: zavodska@email.cz

2 Motto je citací z vlastního textu Antonína Daniela, který byl publikován poprvé v roce 1944. [Překlad citace z romského do českého jazyka MZ.] V tomto čísle uveřejňujeme také historický text A. Daniela „O Romech z Oslavan“, o kterém M. Závodská ve svém článku pojednává a také z něho cituje. Autorka v citacích ve svém článku užívá původní znění a vlastní překlad, Danielův historický text otištěný samostatně v tomto čísle prošel novou redakcí a překladem. (Pozn. red.)

Úvod

Antonín Daniel (1913–1996) je – společně s JUDr. Tomášem Holomkem (1911–1988) a Ing. Miroslavem Holomkem (1925–1989), jakož i prom. historikem Bartolomějem Danielem (1924–2001) – v odborné literatuře znám jako jedna z historicky významných romských osobností. Profesionální orientací Antonína Daniela bylo učitelství – a to s pozoruhodně konzistentním celoživotním Danielovým zřetelem ke svému vlastnímu rodnému romskému jazyku a kultuře, z níž pocházel (rozumí se kultuře romské). Mezi Romy (nejen v Brně, kde ve svém celoživotním povolání působil nejdéle) je dodnes Antonín Daniel znám jako tak řečený „Tonda učitel“³ nebo „Učitel Daniel“.⁴ Institucionální vzdělávání, nerozdílně s Danielovým osobním úsilím, byly základem pro jeho angažovanost v aktivní činnosti ve prospěch společenského postavení Romů v padesátých a šedesátých letech. Na konci let šedesátých vyústily v jeho významný podíl na založení Svazu Cikánů-Romů a práci v této organizaci (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 170), a to včetně jeho předsednictví v redakční radě⁵ svazového zpravodaje *Románo lil* (1970–1973). V kontextu společenského postavení Romů v bývalé Československé republice je směřování studenta Antonína Daniela a po roce 1947 jeho profesní uplatnění jako učitele a postupně stále výraznější společenská angažovanost bezesporu jednou z „cest k emancipaci“.⁶

Smyslem mého článku není znovu opakovat či sumarizovat z odborné literatury již známé reálie Danielovy biografie.⁷ Následující text usiluje jednak k již známým a ověřeným historickým faktům o Antonínu Danielovi doplnit nově nalezené (a prameny podložené) historické skutečnosti, informace doposud nejasné pak pomocí archivních pramenů verifikovat a případně i v jejich světle určité (i renomovanými odborníky opakovaně nekriticky přejímané) mylně uváděné reálie revidovat. Dále, z archivních pramenů dostupné detaily průběhu školní docházky a zároveň znalost kontextu rodinného a sociálního zázemí žáka Daniela umožňují v následujícím textu uvažovat o možnostech uplatnění talentu konkrétního romského žáka ve státním vzdělávacím systému v první polovině 20. století. Curriculum žáka a studenta Antonína Daniela tvoří spolu s nezbytným kontextem raného Danielova dětství určitou osu, která chronologizuje a také

3 Takto jej zmiňuje Ing. K. Holomek například také v rozhovoru, ve kterém na A. Daniela vzpomíná jako na svého spolupracovníka ze Svazu Cikánů-Romů. MRK V5/2009.

4 Osobní sdělení (opakovaně roky 2009–2018): pan Milan Danihel, pan Antonín Lagryn. Antonín Lagryn, který se narodil 1947, se ve svém životě setkával jako tehdy asi 12–15letý s Antonínem Danielem jako s učitelem na Zvláštní škole, Příční 16 (Brno) – viz také rozhovor publikovaný v RDž 1/2013, s. 120, 121.

5 *Románo lil* 1/1970–2/1973. MZA, fond G 434. Taktéž MRK, Fond písemného materiálu.

6 Srvn. Barša 2015.

7 Faktograficky cenné práce o historické osobnosti Antonína Daniela jsou publikované texty Ctibora Nečase (Nečas 1996, 1998, 2002, 2005 ad.) a zároveň také Niny Pavelčíkové (Pavelčíková 2004, 2005, 2010, 2011), k jejich zpracování viz dále.

vymezuje časové období, na které se v tomto článku zaměřuji. Právě do tohoto období také spadají obsáhlejší Danielovy texty v romském jazyce. A právě toto – pro svůj významný odkaz romskému písemnictví – pozoruhodné období Danielova života nebylo doposud v odborné literatuře dostatečně zpracováno. Tato nedostatečnost se, podle mého názoru, stala také jednou z podstatných okolností určitého vědeckého sporu o autorství rukopisu *Housle a kůň* v roce 2011.⁸ Vyzvednutí existence textů vzešlých z literární činnosti A. Daniela a zdůraznění významu jeho písemného odkazu je jedním z cílů tohoto článku – a to nejen jeho textů jako historického pramene a písemně fixovaného zdroje cenného pro jazykovědce, ale zejména jako zdrojů pro kulturní sebeuvědomění Romů vůbec.

Souběžně s těmito vytyčenými cíli využívám zde zpracovaného kontextu a formou kratšího exkursu v druhé polovině článku přistupuji i ke srovnání detailního průběhu etapy povinné školní docházky Antonína Daniela a jeho o dva roky staršího příbuzného, Rudolfa Daniela (1911–1978), který též pocházel z Oslavan. Tento exkurs má jako určitý kontrapunkt celkového výkladu o školním vzdělání Antonína Daniela akcentovat společný rámec celoživotního souputnictví obou Danielů. Kromě toho, že byli po celý život ve vzájemném kontaktu, a to zejména jako aktivisté po druhé světové válce usilující o narovnání postavení Romů ve společnosti, zároveň po sobě oba zanechali pro romské dějepisce významná písemná díla. Vydávám se tímto drobným exkursem proti – v historiografii běžné – tendenci problematiku školní docházky Romů zkoumat spíše plošně, tj. z perspektivy dobového školského systému či určitých výjimečných systémových opatření (jakým bylo zavádění tzv. „cikánských škol“ zejména ve východních částech prvorepublikového Československa). Srovnání konkrétních reálií školou povinných žáků Rudolfa a Antonína – z nichž každý pocházel z odlišného socioekonomického prostředí – může myslím i v dalších souvislostech aktuálně posloužit pro hlubší poznání (historické) problematiky vzdělávání žáků pocházejících z prostředí (socio-)etnické menšiny.

V neposlední řadě můj text dílem opět vyzdvihuje potřebu kritické práce s historickými prameny při interpretaci dějin Romů. A to jak s prameny, které historici v odborné literatuře i opakovaně citují, leč nedostatečně využívají (a jejichž hodnota byla doposud poněkud opomíjena), tak s nově nalezenými archiváliemi, dobovými publikacemi atd. V teoretické historicko-romistické rovině má snaha v tomto článku znovu zdůrazňuje potřebu ediční a kritické práce na písemných pramenech romské provenience, které jsou žádoucím zdrojem poznání nejen pro společenskovědní obory, ale také pro interesovanou nejširší romskou veřejnost.⁹ Tak jako v mém starším textu

8 Debata historiků nad rukopisem *Housle a kůň* byla otištěna v *RDŽ* 2/2011.

9 Z metodologických důvodů (tj. především z důvodů revize a rozšíření doposud známých pramenů) pro tento text čerpám jen z písemných pramenů, ale jsem si vědoma možnosti kontaktovat rodinu – a to také ve snaze o získání pozůstalosti, která by mohla obsahovat doposud marně hledané písemnosti (nebo alespoň jejich zlomky), jichž je A. Daniel původcem.

o autorství rukopisu *Housle a kůň* (Závodská 2011), respektive u osobnosti pisatele tohoto rukopisu Rudolfovi Danielovi (Závodská 2016a), lze i u Antonína Daniela (a jeho textů) dojít pomocí analytické a kritické práce s (primárními) texty romské provenience k novým poznatkům k dějinám Romů.¹⁰

Historická osobnost Antonína Daniela v odborné literatuře

Zřejmě nejstarší známý celistvý biogram¹¹ Antonína Daniela je krátký text Ctibora Nečas (Nečas 1996), který byl publikován jako nekrolog pro *Bulletin Muzea romské kultury* poté, co 17. ledna 1996 Antonín Daniel zemřel. Reálie životního příběhu A. Daniela jsou v tomto textu propojené i s autopsií (s A. Danielem a částí jeho rodiny se Nečas osobně znal) a ač svou vnější formou nejsou odborným textem (neobsahují ani soupis zdrojů),¹² byly ovšem již v té době podloženy Nečasovým mnohaletým systematickým badáním soustředěným na historii Romů ve 20. století v českých zemích (resp. Československu). Pro adekvátní kontext životního příběhu přímo A. Daniela jsou v širším smyslu slova relevantní starší Nečasovy práce s tematikou genocidy Romů za druhé světové války (respektive s detailně propracovaným a prameny podloženým přesahem do historie romského osídlení Moravy před druhou světovou válkou), v užším smyslu je to zejména text „Cikánský tábor v Oslavanech“ (Nečas 1977).¹³ Povaha této historické studie (tj. Nečas 1977; resp. revidované a rozšířené, publikované jako Nečas 2002), jakož i jiných Nečasových odborných textů umožňuje plnohodnotně srovnat Nečasovy poznatky s texty archivních pramenů, ze kterých čerpal. Zřejmě nejpodrobněji se Nečas osobnosti A. Daniela věnuje v kontextu dvou kapitol své pozdější monografie (Nečas 2005), a to zejména v kapitole „Škola a kostel“ (Nečas 2005: 222–223) a také (velmi stručně) v kapitole „Usazování a usazující se“ (Nečas 2005: 114).¹⁴ Ve specifickém případě se k některým reáliím ze života A. Daniela a jeho odkazu pro romské písemnictví Nečas vrací v debatě historiků

10 V důsledně kritické a analytické práci s textem romské provenience bylo také těžiště mé zatím nepublikované disertační práce *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu* (Závodská 2016a). Nově zjištěné či revidované detaily týkající se lokalizace a charakteru romských sídel v Oslavanech viz např. drobná studie Závodská 2016b.

11 Míním zde biogram zahrnující celoživotní období. Medailony A. Daniela existují v historických pramenech, a to zejména v dobových písemnostech z období zakládání a existence Svazu Cikánů–Romů (1969–1973), ale i z období předcházejícího.

12 Text tohoto biogramu v téměř nezměněné podobě je otištěn také ve sborníku *Romové a učitelé* (Nečas 1999).

13 Tento text Nečas reviduje a na základě nově nalezených pramenů rozšiřuje a upřesňuje o několik let později jako článek „Dějinný příběh oslavanských Romů“ (Nečas 2002).

14 Tytéž informace obsahuje také text Nečasem zpracovaný pro *Romano džaniben* – „Uplatnění prvních romských studentů z Moravy“ (Nečas 2005) a později také v patřičné pasáži kapitoly „Školáci“ knihy historických esejů *Špalíček romských miniatur* (Nečas 2008: 92–94). Ani v těchto textech nejsou podrobnosti z Danielova profesního života (ani z průběhu jeho vzdělávání) opatřeny poznámkovým aparátem.

nad rukopisem *Housle a kůň*, jež proběhla na stránkách *Romano džaniben* 2/2011. V ní tehdy po publikaci dvou textů historičky Niny Pavelčíkové (Pavelčíková 2010 a Pavelčíková 2011) vyústil vědecký spor vzniklý ve věci autorství předmětného rukopisu. Reálie ze života A. Daniela (resp. dalších členů rodiny oslavanských Danielů) od Nečase v různé míře přebírají prakticky všechny dodnes publikované texty různých autorů,¹⁵ které A. Daniela v různých kontextech zmiňují. Pouze výjimečně a jen nemnozí badatelé faktografií zjištěnou Nečasem rozšiřují, případně potvrzují z dalších zdrojů.¹⁶

Nejvýznamnější posun v poznání veřejného (ale i soukromého) životního příběhu A. Daniela vedle Nečase přináší historička Nina Pavelčíková. Explicitně se jedná o dvě její studie kontextualizující Danielovy životní údaje jako historicky významné příklady „romských vysokoškoláků“ (Pavelčíková 2010) a „příběhy prvních představitelů romských elit“ (Pavelčíková 2011), respektive částečně již ve své starší studii „Úspěchy jihomoravských Romů v padesátých letech“ (Pavelčíková 2001).¹⁷ V těchto studiích na základě vlastního bádání dokumentuje učitelskou a osvětovou činnost A. Daniela po roce 1947 do konce sedmdesátých let. Do tohoto období také zařazuje práci A. Daniela na rukopisu *Housle a kůň*¹⁸ a připisuje autorství právě jemu (Pavelčíková 2010: 74; 2011: 324). Podrobná faktografie z biografie Antonína Daniela je u Pavelčíkové (podobně jako u Nečase) v podstatě ohraničena rokem 1973 (poslední podrobnější informace o něm jako o aktivním zakladateli a funkcionáři Svazu Cikánů-Romů), resp. koncem sedmdesátých let, kdy po roce 1973 „[p]okračoval ještě šest let v učitelské práci [...]“ (Pavelčíková 2011: 328). Závěrečné období Danielova života není v odborné literatuře zpracováno vůbec.

Ve výše uvedených biografiích se při bližším zkoumání zřetelně ukazují důsledky nepodloženosti určitých faktů, které pak dále vedou ke (zbytečným) dezinterpretacím v návazně vznikajících (i) odborných textech. Jako takový zatím vyhodnocuji například faktograficky neúplný údaj, na které vysoké škole A. Daniel získal (v průběhu druhé poloviny padesátých let, nejspíše roku 1956) své vysokoškolské vzdělání, jehož dohledání v Archivu Univerzity Palackého v Olomouci ovšem bude vyžadovat další bádání.

15 Lhotka 2009, Pavelčíková 2010 a 2011, Schuster 2014, Horváthová 2017, a další.

16 Cenným zdrojem informací, byť se nejedná o článek odborný, ale určitou kompilaci opět propojenou s autopsií, je pro období Danielova dětství a mládí text oslavanského amatérského historika Jana Kyseláka „Oslavanští cikáni“ (Kyselák 1996a), který by si zasloužil samostatnou kritickou studii. Ke zdrojům Kyselákova textu viz zde dále oddíl článku Pramené zdroje.

17 Ostatně dobovým zprávám o činnosti A. Daniela věnovala Pavelčíková detailní pozornost ve své monografii *Romové v českých zemích 1945–1989* (Pavelčíková 2004: 18, 35, 53 ad.).

18 Vznik a okolnosti následného specifického rozšíření rukopisu *Housle a kůň* v určitých okruzích (pedagogických odborníků) spadají do tohoto období (Závodská 2016a).

Jako neudržitelně kontraproduktivní se v historických interpretacích okolo roku 2010 začala v odborné literatuře ukazovat závažná pochybení, a to přímo jako důsledky doposud zcela nedostatečného historicko-kritického opracování jakéhokoli z publikovaných i nepublikovaných autorských textů, jichž je A. Daniel (spolu)autorem. Existence těchto textů je v Danielových biografiích dodnes podchycena neúplně a zároveň doposud nebylo jejich uvádění v odborných textech ani podloženo hlubší revizí předmětných textů, přičemž základní a přesné citace těch publikovaných ze všech doposud známých Danielových textů uvádí pouze Nečas (Nečas 2005: 223). Zde (vedle již shora uvedeného mylného připisování autorství rukopisu *Housle a kůň* A. Danielovi) lze jako na příklad nedostatečně podložené faktografie poukázat na jedné straně nekritické uvádění A. Daniela jako jediného překladatele biblických *Skutků apoštolských* (1936),¹⁹ a na druhé straně naopak v některých biografiích (např. Pavelčíková 2010, 2011) zcela absentující informaci, že Antonín Daniel vůbec na tomto překladu kdy pracoval.

Doposud existující Danielovy biografie zaznamenaly tuto historickou osobnost základním způsobem, přiměřeně kontextu, ve kterém byly zpracovávány a kým. Jejich shora nastíněné nedostatečnosti jsou způsobené kromě průkopnické práce v tématu (zejména Nečasovy studie) také jistým generačním překryvem – kdy

biogram Antonína Daniela zpracovávali historikové pouze o jednu generaci mladší, než byl Antonín Daniel sám, a kdy určitou roli ve sdělování faktů zastaly jejich vědomosti o Antonínu Danielovi z autopsie.²⁰ I z toho důvodu je nyní čas přistupovat k revizi a doplnění dříve uváděných informací, na základě existujících historických pramenů.

Publikace překladu *Skutků apoštolských* v moravské romštině, Praha 1936

19 Resp. doposud došlo k určitému opomíjení skutečnosti, že na tomto překladu nepracoval jako jediný Rom (kdy při kritické práci s publikovaným vydáním lze vysledovat, že romských překladatelů se na tomto počínu podílelo několik, viz dále v tomto článku).

20 V textech N. Pavelčíkové jde přímo o „rodinnou historku“ otce a syna Pavelčíkových, jak byl rukopis *Housle a kůň* zachráněn (Pavelčíková 2010: 324–325; 2011: 74).

Pramenné zdroje (úřední dokumenty, Danielovy texty, vč. těch doposud nenalezených, dobová literatura, rukopis Rudolf Daniel: *Housle a kůň*)

Díky úplnosti v Moravském zemském archivu dochovaných úředních dokumentů (včetně matričních dokumentů)²¹ bylo možno podrobně prozkoumat Nečasem (Nečas 1996, 2005) přehledovým způsobem uváděné údaje o Danielově narození, dále o Nečasem přesně nedatovaném vzdělání,²² tj. o žákovských letech A. Daniela strávených na obecní škole v jeho rodných Oslavanech (1920–1925),²³ o jeho studentských letech na gymnáziu v Ivančicích (1925–1934)²⁴ a poté maturitním ročníku (1935/1936) a úspěšně absolvované maturitní zkoušce na gymnáziu v Tišnově (1936)²⁵. Návazně lze z knih *Nationale* Masarykovy univerzity v Brně (MUNI) nahlédnout období od roku 1938 do roku 1939, kdy se již v roce 1938 zapsal, ale teprve v září 1939 nastoupil jako student Filosofické fakulty. Dále v týchž archiváliích sledujeme období 1945–1948, kdy navázal na svá – válkou nuceně přerušená – univerzitní studia a byl zapsán souběžně jak na Filosofické, tak na Právnické fakultě MUNI.²⁶ Mezi archiváliemi Masarykovy univerzity se jako pramenný zdroj podařilo nalézt retrospektivní sumarizaci Danielova životopisu – jde o dopis s osobní žádostí z 15. ledna 1958, adresovaný tehdejšímu rektorovi univerzity, prof. Františkovi Trávníčkovi, jehož pisatelem je přímo Antonín Daniel.²⁷

Pro první polovinu padesátých let identifikovala Pavelčíková (Pavelčíková 2010: 78; 2011: 324) několik důležitých archivních pramenů úřední provenience. Vedle zmínek o Danielově pedagogické a osvětové činnosti v této době je pro reflexi ranějšího období z Danielovy biografie cenný zejména dokument „Návrh na vyznamenání učitele A. Daniela“ z roku 1954, obsahující Danielův medailon.²⁸

21 Relevantní jsou matriční záznamy o narození A. Daniela a také o narození obou jeho rodičů a o jejich sňatku. MZA, Fond Sbíрка matrik E 253, sig. 1510 – Matrika narozených Oslavany, sig. 1511, Matrika oddaných Oslavany. Tyto prameny nebyly v žádné z dosavadních Danielových biografí vůbec využity.

22 Z výčtu mnou zjištěných datací postupu ve školním vzdělávání uvádí Nečas jediné letopočet maturitní zkoušky (1936), bez uvedení zdroje.

23 MZA, Brno – Venkov, fond H-29.

24 MZA, Brno – Venkov, fond H-126.

25 MZA, Brno – Venkov, fond H-326.

26 Archiv MUNI, fond A2 Spisovna, Filozofická fakulta, knihy.

27 Archiv MUNI, fond B 55. Za laskavé upozornění na tento dopis děkuji pracovníci Archivu Mgr. Janě Slaběnákové.

28 SOKa Uherské Hradiště, fond MNV Havříce, k. 2, i. č. 75. Omylem (překlepem) chybně citovaný jako „k.č. 12“ (Pavelčíková 2010: 78) resp. „k.12“ (Pavelčíková 2011: 324). K tomuto dokumentu dále doplňuji komplementární část korespondence ze Školského odboru rady KNV, který Návrh na vyznamenání podporuje a potvrzuje aktivní činnost učitele Antonína Daniela jako „důvěrníka mezi Cikány“ (MZA, B 125 – KNV Gottwaldov, vnitřní odbor, i. č. 94, k 29/II, f. 74).

◆◆◆◆◆
Narodil se 16. prosince 1913 v Oslavanech. Pochází z dělnické rodiny, z devíti dětí. Rodiče byli negramotní. Sám maturoval na gymnasiu v roce 1936.

ANTONÍN DANIEL

V letech 1936–38 plnil základní vojenskou službu a byl předvolán na jarní a podzimní mobilizaci v r. 1938. Je nadporučíkem v záloze. Na podzim r. 1938 se zapsal na filozofickou fakultu, obor angličtina a francouzština. Za okupace byl dvakrát zatčen z rasových důvodů. Vysokoškolské studium přerušil, poněvadž vysoké školy byly zavřeny. Byl totálně nasazen na dráze a pak na pile, kde pracoval manuálně.

V roce 1945 pokračoval ve vysokoškolském studiu až do roku 1948. V r. 1948 se oženil a nastoupil do učitelské služby, ve které byl až do roku 1969.

Od roku 1945 byl stále veřejně činný při MNV, OHV a KNV. Má dvě děti.

Od ustavujícího sjezdu SCR je tajemníkem ÚV SCR pro kulturu, školství a propagaci.

Medailon Antonína Daniela i s jeho podobenkou, otištěný v *Románo lil* 2/1971

Další dochované archiválie vzniklé činností Svazu Cikánů-Romů (SCR), z přelomu šedesátých a sedmdesátých let, umožňují (kromě Danielovy aktivní práce pro Svaz) nahlédnout v něčem taktéž do realit z Danielova předchozího života. Jsou to opět dobové životopisné medailony, které se také ukazují jako cenný zdroj podnětů pro analytickou badatelskou práci: jde o text z *Informačního zpravodaje SCR* 2/1969 a také text (i s portrétní fotografií) z *Románo lil* 2/1970.²⁹ Dále je to celá řada písemností referujících o Danielovi, v nichž lze sledovat mimo jiné význam, jaký pro aktivity SCR měla Danielova znalost romštiny, francouzštiny a angličtiny.

Ještě než zde přistoupím k rekapitulaci bádání o existujících a dostupných Danielových vlastních textech, je v této souvislosti nutné poukázat na jiné tři, resp. čtyři důležité původní Danielovy texty vzniklé v průběhu padesátých let a jejich (zatím) negativní nálezy. Jde o tři Danielovy práce v romštině (resp. s romštinou) a jednu práci v českém jazyce, která je jeho závěrečnou studentskou vysokoškolskou prací.³⁰

²⁹ Lze se domnívat, že právě tento text o A. Danielovi byl jedním z (necitovaných) zdrojů pro C. Nečase.

³⁰ Tyto texty (resp. audionosič, jak bude popsáno dále) pro jejich nenahraditelnost systematicky usilují v paměťových institucích dohledat.

Na základě údajů o Danielově překladatelské a jazykovědné práci, získaných z obou výše uvedených dobových biografí (1954 a 1958), totiž pokládám za žádoucí analyticky dále přistupovat k bádání zejména v Archivu Akademie věd ČR a Muzeu Jana Amose Komenského – kde doposud nebylo dosaženo uspokojivých nálezů.

Informaci, že Antonín Daniel zpracoval (Pavelčíková 2010: 78 a 2011: 324) rukopis mluvnice cikánštiny,³¹ který měl být předložen Orientálnímu ústavu Akademie věd k posouzení, lze aktuálně nově potvrdit z několika archivních zdrojů.³² Na jejich základě je nutno také již nyní upřesnit, že A. Daniel sám sebe, pokud je známo, neuváděl za jediného autora, ale jako spoluautora.³³ Bohužel se ale předmětný rukopis mluvnice doposud nepodařilo nalézt.

Obdobná je situace u dalšího, svou formou specifického překladatelského počínu, a sice osvětové LP desky. Jde o LP s názvem „Ochrana proti nemocem“,³⁴ jejíž obsah ale zatím vůbec neznáme. Sám Daniel se o této LP desce zmiňuje ve svém dopisu Fr. Trávníčkovi jako o spolupráci s Ministerstvem zdravotnictví, „kterému jsem přeložil zdravotnické texty do cikánštiny, a které byly nahrány na gramodesky a rozeslány do všech okresů po naší vlasti a slouží osvětově mezi soukmenovci.“³⁵

Dalším překladatelským dílem, na kterém zřejmě Daniel pracoval zcela samostatně, je převedení spisku J. A. Komenského *Pravidla života* do romštiny. Tento překlad byl v roce 1954 vystaven v expozici Muzea Jana Amose Komenského v Uherském Brodě.³⁶ Ani u tohoto textu (zřejmě nikdy nepublikovaného,

31 V „Návrhu na vyznamenání“ k tomu čteme: „V roce 1952 mu byl svěřen úkol vypracovat cikánsko-českou mluvnici, která by usnadnila práci mezi cikánskými dětmi. Soudruh Daniel tento úkol splnil a mluvnici převzal nyní Orientální ústav Akademie věd ke korektuře.“ SOkA Uherský Brod, fond MNV Havříce, k. 2, i. č. 75.

32 Archiv AV ČR, fond Orientální ústav 1928–1953, k. 11, i. č. 47. Zde se v zápisu Hodnocení vědeckých pracovníků za poslední čtvrtletí 1953 uvádí, že k posouzení byla „učebnice cikánštiny od Daniel-Holubec-Pally“ předložena pracovníkovi Dr. J. Bartůškovi, který na ni vypracoval odbornou recenzi.

33 Ve svém dopise Fr. Trávníčkovi z 15. 1. 1958 A. Daniel uvádí: „[...] jsem spoluautorem cikánsko-české mluvnice, která byla předána Akademii věd v Praze [...]“ Archiv MUNI, fond B 55.

34 LP deska (s uvedením jejího přesného názvu) s poznámkou „do romštiny přetlumočil Antonín Daniel“ je zaznamenána v soupisu „Archív Ústředního výboru Svazu Cikánů Romů“. MZA, fond G 434, k. 9, i. č. 42, f. 2. O Archivu SCR podrobněji Závodská, Slačka (2018: 70–83).

35 Archiv MUNI, fond B 55.

36 O této skutečnosti čteme v tisku zprávu od kustoda Památníku Komenského v Uherském Brodě (tj. dnešního Muzea J. A. Komenského) pana Fr. Dolanského: „V posledních dnech získalo muzeum Komenského v Uherském Brodě nový překlad Komenského díla ‚Pravidla života‘ a to do cikánštiny. Je vystaven v Památníku Komenského zatím jako rukopis. Do cikánštiny přeložil tento menší spis Komenského učitel cikánského původu soudruh Antonín Daniel, který působí na národní škole v Havříčích nedaleko Uherského Brodu. [...] Navštívíte-li Památník Komenského v Uherském Brodě, nezapomeňte se podívat v oddělení, v němž jsou vystaveny překlady spisů Komenského do cizích jazyků, i na ‚Pravidla života‘ v cikánštině, řeči dosud rozptýleného a ponižovaného národa. Rukopis najdete na slovácké výšivce ve vitrině pod plastickou mapou tiskáren spisů Komenského. Je položen vedle Didaktiky vytištěné japonsky v Tokiu s jedné strany a s druhé vedle didaktiky v hebrejštině z jeruzalémské tiskárny a životopisu Komenského, u něhož se zastavují vždy znalci esperanta.“ (*Učitelské noviny*, roč. IV, číslo 30–31, 3. 8. 1954, s. 8). Nepřímo ji potvrzuje také bibliografie zpracovaná Janem Pavelčíkem (Pavelčík 1957: 10). Další dobové zprávy o vypracování překladu zatím nejsou známé. Existenci překladu jsem také ve snaze získat dotčný překlad osobně konzultovala s prof. Pavelčíkovou, která ji též (bez citace ke zdroji) uvádí (Pavelčíková 2011: 324). Dotazování přímo v Muzeu Jana Amose Komenského je stále bezvýsledné.

vystaveného pouze jako rukopis) nemáme o jeho dalších osudech žádné zprávy.

V tomto výčtu zatím nedostupných Danielových textů z padesátých let je nakonec nutno konstatovat, že zatím stále neznáme ani text znění Danielovy absolventské práce z roku 1956 „Přehled cikánské otázky u nás v minulosti a hlavní rysy další výchovné práce mezi Cikány nyní.“³⁷

Vlastní písemnou činnost Antonína Daniela lze určitým způsobem sledovat jen ve čtyřech (publikovaných) textech z období 1936–1947. Jak už bylo shora naznačeno, s jejich obsahem doposud nikdo z historiků analyticky nepracoval (pouze Závodská 2016a, 2016b). Tři z těchto textů, ač ve výkladovém textu necituje ani jejich názvy, uvádí Nečas (1996: 51; 2002: 85; 2005: 223) a po něm nekriticky Pavelčíková (2010: 76; 2011: 322). De facto jde o tři příspěvky otištěné v britském periodiku *Journal of the Gypsy Lore Society*. Prvním je text „On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people by Antonín Daniel“ (Cikáni z Oslavan: Záznam Antonína Daniela o jeho vlastních lidech; Daniel, Mann 1944)³⁸; druhým „Two Moravian Romani Folk-tales“ (Dvě lidové pohádky v moravské romštině; Mann 1947) a třetím (který Daniela doslovně necituje a je jen referujícím o obsahu Danielova písemného sdělení) „Hitler and the Gypsies: The Fate of Europe's Oldest Aryans“ (Hitler a Cikáni: Osud nejstarších evropských Árijců; Yates 1947).³⁹ Čtvrtým textem, na němž se A. Daniel významnou měrou aktivně podílel, je překlad biblické knihy *Skutky apoštolské* do romštiny, který vyšel v roce 1936 v Praze jako *O keriben pal e Devleskre bichade*.

Tato samostatná publikace, která byla v nákladu 2000 výtisků financována vydavatelstvím British and Foreign Bible Society⁴⁰ a vytištěna v Praze u V. Horák

37 Přesný název práce takto uvádí Nečas (2005: 223) opět bez uvedení zdroje, a po něm cituje Pavelčíková (2010: 80 – zde uvádí, že v té době Daniel studoval v Brně; a 2011: 323 – zde správně cituje Nečasovu informaci o studiu pedagogiky v Olomouci). Můžeme zatím předpokládat, že název absolventské práce znal C. Nečas z autopsie, ne ani nutně od A. Daniela, ale možná například od Danielových sester.

38 Anglický dobový termín „Gypsy“ resp. „gypsy“ překládám českým ekvivalentem „Cikán“ resp. „cikánský“. Jde o historický diskurz, nikoli o primárně urážlivé označení Romů.

39 Komparatistickou poznámku za přítěštěným textem pohádek (Mann 1947) zpracovala D. E. Yates. V této poznámce v souvislosti s významnou hodnotou zaznamenaných pohádek na závěr cituje z dopisu, který zaslal A. Daniel v srpnu 1947 S. E. Mannovi (Mann 1947: 36). Viz též dále v mém článku poznámka pod čarou č. 99. Tato citace uvádí realie o vyvražděných oslavanských Romech, odvečených do koncentračního tábora. Je pravděpodobné, že zdrojem pro zpracování článku „Hitler and the Gypsies: The Fate of Europe's Oldest Aryans“ (Yates 1947) byl pro Yates tentýž dopis. Tj.: „[...] a letter, written by Antonin Daniel to S. E. Mann of the British Ministry of Information, who before the war was a lecturer in English at the Masaryk University in Brno and knew this Gypsy student well“ (Yates 1947). („[...] dopis, který napsal Antonín Daniel úředníkovi britského ministerstva informací S. E. Mannovi, jenž dříve působil jako lektor anglického jazyka na Masarykově univerzitě v Brně a tohoto cikánského studenta velmi dobře znal“ – překlad MZ.)

40 Přímou v tištěném vydání je přeložen do romštiny i název vydavatele: „O Britska he averthemeskro kher vas mre Devleskro Lav diñas adava lil avri.“ V roce 2016 přistoupilo vydavatelství k publikování digitalizované verze této publikace on-line, a to včetně stručné poznámky vydavatele. Dostupné z: <http://www.bible.com/cs/versions/1640-mor1936-o-keriben-pal-e-devleskre-bichade-1936-morava>

a spol., sice sama o sobě neobsahuje o původci (původcích) překladu vůbec žádné informace, avšak o spolupráci A. Daniela v tomto případě nemůže být pochyb. Sám vydavatel uvádí informace o podílu Antonína Daniela, spolu s dalšími rodilými mluvčími romštiny, přímo v ediční poznámce u on-line verze předmětné publikace.⁴¹ O Danielově spolupráci na (zejména první polovině) překladu informuje Mann v článku „The Acts of Apostles in Moravian Romani“ (Skutky apoštolské v moravské romštině; Mann 1941). Několik dalších informací o vzniku překladu *Skutků apoštolských* obsahuje Mannova vlastní rekapitulace jeho kontaktů s Danielem zmíněná v publikaci o tři roky později (Mann 1944). Z publikovaných dobových informací v *Journal of the Gypsy Lore Society* se potvrzují fakta uváděná u vydavatele, že A. Daniel byl určitě jedním z romských spolupracovníků, se kterými Mann na *Skutcích apoštolských* spolupracoval, a zároveň, že nebyl jediným.⁴²

Všechny čtyři shora uvedené historické prameny spojuje skutečnost, že A. Daniel byl asi od roku 1934 (k problematice přesnější data viz dále) řadu let v osobním (a následně alespoň korespondenčním) kontaktu s jazykovědcem Stuartem Edwardem Mannem (1905–1986), který byl také členem britské Gypsy Lore Society. Potažmo byl takto Daniel v kontaktu i s touto vědeckou společností při univerzitě v Liverpoolu.

41 Tamtéž.

42 Leč dále v otázce, kdo byli ve které fázi překladu další Romové-překladaelé, se zdroje přesně, zdá se, neshodují. Vydavatel uvádí (tamtéž): „The project started in 1934 with the help of two Gypsy students called J. Ružička and Antonin Daniel. In 1936 it was checked was revised with help from Mr and Mrs Vrba who lived in a Gypsy colony near Brno.“ („Projekt začal v roce 1934 s pomocí dvou cikánských studentů J. Ružičky a Antonína Daniela. V roce 1936 byla práce revidována s pomocí manželů Vrbových, kteří žili v cikánské kolonii nedaleko Brna“ – překlad MZ.) Zatímco Mann (1941: 92) vzpomíná takto: „Half-way through the translation of Acts Antonin Daniel gave out. He flatly refused to go on after chapter 14, and I reluctantly had to find another helper in the Moravian Gypsy colony near the Brno Aerodrome. Here the Gypsies struck me as being less pure than those of Oslavany, and their dialect was slightly different. However, amid the squeals of her three children, I managed to get the text of remainder of Acts from a Gypsy woman who was expecting her fourth“ („V polovině rozdělaného překládání Skutků svou práci Antonín Daniel vzdal. Po 14. kapitole rázně odmítl pokračovat dále a já jsem, ač nerad, si musel ke spolupráci najít někoho jiného – a hledal jsem v moravské cikánské kolonii blízko brněnského letiště. Místní Cikáni se mi zdáli být méně praví (dosl. čistí) než ti v Oslavanech, a mluvili trochu jiným dialektem. Nakonec se mi podařilo mezi jekotem jejich tří dětí získat překlad zbytku textu Skutků od Cikánky, která čekala své čtvrté dítě.“ – překlad MZ.) Jméno překladatelky zde Mann neuvádí, můžeme ale téměř s jistotou interpretovat, že spolupracoval s někým z romské kolonie v Černovičkách, která byla nedaleko tehdejšího brněnského letiště v Brně-Černovicích (jež bylo od roku 1954 jako letiště pro civilní provoz zrušeno a dnes se, řekneme-li brněnské letiště, rozumí letiště v Tuřanech). Určitým vodítkem by mohla být informace, že se Mann stal kmotrem právě toho nově narozeného dítěte (Mann 1941: 92) – ale z důvodu ochrany osobních údajů nelze matriční záznamy zatím badatelsky procházet. Zůstává tedy otevřená otázka, zdali by se v matrice narozených ne/shodoval údaj o identitě překladaelky s tím, co Mann (1944: 71) později stručně k dokončení překladu uvádí „The translation was finished by Ružička and his wife, of Brno [...]“ („Překlad byl dokončen brněnským Ružičkou a jeho manželkou [...]“ – překlad MZ) a co zcela neodpovídá informacím od vydavatele překladu.

K osobnosti S. E. Manna a jeho pedagogickému vysokoškolskému působení na Masarykově univerzitě a několikaletému pobytu (říjen 1931 – prosinec 1937) v Brně se podařilo nalézt archiválie opět v Archivu Masarykovy univerzity.⁴³ Drobným nálezem z Archivu University of Liverpool je pak foto-pohlednice z moravských Luhačovic zaslaná Antonínem Danielem S. E. Mannovi s datací Brno, 22. 10. 1945.⁴⁴

Antonín Daniel
na promenádě
v lázních
Luhačovice, 1945.
Fotografie byla jako
pohlednice zaslaná
S. E. Mannovi |
Sydney Jones
Library – Special
Collection&Archives
v Liverpoolu. Sken
fotografie laskavě
poskytla knihovna
The University
Liverpool Library.

43 Archiv MUNI, fond A2 Filozofická fakulta II, osobní spis S. E. Mann, kart. 10, č. 3.

44 Special Collection&Archives – Sydney Jones Library, University of Liverpool; SMGC 1 /2, PX Gypsiologic/Daniel.

Důležitým pramenem k autentické dobové reflexi působení Antonína Daniela je pak rukopis Rudolfa Daniela *Housle a kůň* (Daniel, Rkp).⁴⁵ Rudolfa Daniela s Antonínem spojovaly jak příbuzenské vazby, tak i společné místo narození v Oslavanech a dále generační souputnictví v povinné školní docházce. Později (po válce) se ve svém díle Rudolf o Antonínovi Danielovi (jeho rodičích, sourozencích a širší rodině) a jeho jazykových znalostech i překladatelské práci explicitně (a s hrdostí) zmiňuje. Rukopis *Housle a kůň* jako písemný pramen celkově významně doplňuje historické informace – jak o oslavanském romském osídlení a jeho vnitřních vztazích, tak o oslavanské národní škole. Celistvé výsledky nálezů v archivních pramenech spojené se školní docházkou Rudolfa Daniela také umožňují vzájemné srovnání školního curricula žáka Rudolfa (v letech 1917–1922)⁴⁶ a školního curricula žáka Antonína (v letech 1920–1925).

Dalším významným nepublikovaným pramenem je rukopis *Cikáni v Oslavanech* (Doležal [Škoda] 1960)⁴⁷ taktéž generačního vrstevníka Rudolfa a Antonína Danielových, oslavanského rodáka Maxmiliána Škody (1910–1981).⁴⁸ Text vznikl u příležitosti připomenutí 15. výročí konce války. Kyselák (1996a: 18) v úvodu svého textu správně poukazuje na tuto „zprávu o oslavanských cikánech“, která explicitně a velmi podrobně připomíná oběti na životech oslavanských Romů a zevrubně zpracovává dějiny a kulturně-společenské poměry Romů v Oslavanech.⁴⁹ M. Škoda sám absolvoval povinnou školní docházku v Oslavanech, své romské sousedy před jejich deportací do koncentračních táborů velmi dobře znal, a zároveň při vzniku rukopisu zpětně celou řadu svých vědomostí ověřoval v písemných pramenech existujících k lokálním dějinám Oslavan.⁵⁰

45 Dataci vzniku textu tohoto rukopisu nelze zatím ohraničit přesněji než rozmezím poválečných let až rokem 1960 (podrobněji Závodská 2016a).

46 Podrobně jsem se těmito archiváliemi zabývala v kapitole „Košští handlíři Danielové ve světle rukopisu *Housle a kůň*“ (Závodská 2016a: 50–61).

47 Archiv Moravského zemského muzea, Historické oddělení, p. č. 40/93, i. č. 11 840.

48 Maxmilián Škoda (8. 1. 1896 – 16. 11. 1981) se narodil do rodiny horníka v Oslavanech. Poté, co vychodil povinnou školní docházku v Oslavanech, vystudoval gymnázium v Ivančicích. Po dalších studiích se sám stal učitelem a vyučoval v obcích Pasohlávky, Vysoké Popovice a Rosice u Brna a od roku 1937 byl pak do r. 1970 trvale učitelem v Oslavanech. Mímoto se desítky let aktivně účastnil kulturně-společenského života v Oslavanech, pracoval jako knihovnik v místní lidové knihovně a sedm let byl také ve funkci kronikáře obce (Kyselák 1996b). Viz též zde v článku poznámka pod čarou 16.

49 V rámci primární kritiky historického pramene provádí korekci zásadního pramenného zdroje pro tento Kyselákov text Nečas (2002: 77), který správně upozorňuje na věcně nesprávnou jmenovou katalogizaci rukopisu *Cikáni v Oslavanech*, datovaného 1960, uloženého jako strojopis v Moravském zemském muzeu pod jménem Robert Doležal. S největší pravděpodobností došlo k předání Škodova textu do MZM tehdejší starostou R. Doležalem. Ke kritice a významu tohoto rukopisu (Doležal [Škoda] 1960) viz též Závodská (2016a: 17).

50 Pokud bychom se chtěli v archivních pramenech zabývat otázkou, kterou M. Škoda i R. Daniel oba „řeší“, tj. kdy v místní škole poprvé usedly romské děti? – a neodpovídají na ni shodně – narážíme na omezení, že záznamy v písemných třídních výkazech se pro Oslavanskou školu zachovaly až od roku 1901. Srvn. Nečas (2002: 86; 2005: 114).

Na základě výčtu všech výše uvedených písemností lze již zde konstatovat, že k životu a dílu Antonína Daniela mají aktuálně historikové k dispozici dostatečné množství historických pramenů, které (kromě doplnění Danielovy biografie) jsou samy o sobě významnými zdroji (romské provenience) nejen k regionálním dějinám Romů v Oslavanech a dějinám Romů, ale i k dějinám jazykovědy zabývající se romštinou a k nejstarším dokladům romské literatury (včetně překladové literatury) vůbec. Okolnosti dochování těchto pramenů umožňují provést jejich patřičnou kritiku, k níž má přispět i tento článek.

Klíčová je v těchto pramenech zřetelná spojitost přirozeného talentu mladého A. Daniela se školním vzděláním. Jak bude dále vyloženo, okolnosti, za kterých žák a později student A. Daniel dospěl až k maturitě a pokračoval na univerzitu, je také možno poměrně podrobně rekonstruovat. Tato rekonstrukce může být de facto autentickým historickým příkladem průběhu optimálního využití možnosti školní docházky u dítěte rodičů přirozeně adaptovaných i ve svém způsobu obživy na usedlý způsob života. Níže rozpracovaný přehled záměrně zachází do značných podrobností, které umožňují plastičtější vhled do tematiky, kterou doposud existující odborná literatura pojednávající historii vzdělávání romských žáků inklinuje zpracovávat spíše plošně statisticky a obecně. Spolu s informacemi o školní docházce A. Daniela a popisem jeho socioekonomického zázemí lze alespoň formou stručného exkursu nahlédnout také na jiný příklad, a to na dobově i místně zcela srovnatelnou realitu (opět historickými prameny podloženou) Rudolfa Daniela, jenž byl ovšem potomkem polokočovných obchodníků s koňmi, kde socioekonomická struktura rodiny vyžadovala jiný přístup k plnění školní docházky – jakkoli i v této rodině bylo školní vzdělání silnou prioritou. Toto srovnání unikátně a v historické literatuře u nás, pokud je mi známo, poprvé umožňuje také určité lepší pochopení složitosti historické situace vzdělávání romských žáků v období „první republiky“.

Curriculum žáka a studenta Antonína Daniela

Do první třídy nastoupil Antonín Daniel do šestitřídní národní školy v Oslavanech dne 1. 9. 1920.⁵¹ Do této školy chodil následujících pět let.

V záhlaví zápisů v Třídním katalogu se uvádí adresa bydliště otce Josefa Daniela, u něhož je (byť nedůsledně) uváděno „cikán“ nebo „dělník“. Záznam o bydlišti je ve formě provizorního číslování a označení oficiálně ještě neexistující ulice „č. 19, Oslavany (za cukrovarem)“.⁵² V době, kdy začal Antonín Daniel chodit

51 V třídních výkazech po všech pět let lze u A. Daniela sledovat výborný prospěch (známky stupně jedna, dva, s výjimkou kreslení, kde je zaznamenána jediná trojka) a minimální absence. MZA, Brno – Venkov, fond H-29.

52 Tamtéž. Záznam lze srovnat se zápisem ze Sčítacích operátů 1921. MZA Brno – Venkov, fond A-1, k. 1689.

do školy, byl školou povinným žákem také jeho jediný bratr Šimon (narozený v roce 1911).⁵³ Rodiče Antonína Daniela dbali na školní docházku u všech svých dětí, včetně dcer, které postupně ve dvacátých letech do těžké školy jako žákyně nastupovaly. Narozdíl od svého staršího bratra nepokračoval Antonín (který vykazoval výrazně lepší prospěch než Šimon) v oslavanské škole po páté třídě do šesté, ale ve školním roce 1925/26 nastoupil do primy gymnázia v sousedních Ivančicích.

Blahoslavovo reformní reálné gymnasium, jak zněl v připomínce na slavnou minulost bratrské školy v Ivančicích oficiální název jejího novodobého pokračování,⁵⁴ bylo po vzniku Československa založeno v roce 1919, a v prvním roce byly otevřeny třídy prima a sekunda. V následujícím roce byla škola přejmenována na Reformní reálné gymnasium v Ivančicích. Postupně, rok po roce, přibývaly naplněné vyšší ročníky, a právě v roce, kdy nastupoval nový student Antonín Daniel, mělo toto osmileté gymnázium již studenty ve všech svých ročnících – toho roku se připravovali na maturitní zkoušku první abiturienti. Ředitelem gymnázia byl v letech 1919–1936 PhDr. Jaroslav Lisický.⁵⁵ Osobnost tohoto učitele, jakkoli byl pověstný svou přísností, zřejmě dlouhodobě ovlivňovala jak vysokou kvalitu vzdělání na tomto gymnáziu, tak pozitivní motivaci studentů k výuce.

Antonín Daniel strávil studiem na tomto gymnáziu celkem 8 let. V letech 1929/1930 a 1930/1931 opakoval kvintu, a po studiu sexty 1931/1932 školu na jeden rok opustil. Ve školním roce 1933/1934 absolvoval septimu. Toho roku však všechny studenty vyšších ročníků (od kvinty výše) postihly důsledky nařízení ministerské školní rady, která rozhodla v rámci úsporných finančních opatření (nutných z důvodu světové hospodářské krize) o změně gymnázia z osmiletého na pouze čtyřleté. Úsilím pedagogického sboru byli studenti vyšších ročníků umisťováni na gymnázia v okolních městech. Antonín Daniel absolvoval oktávu na Reformním reálném gymnasiu v Tišnově, kde také 4. června 1936 úspěšně odmaturoval.⁵⁶

53 Z Antonínových sester, které byly všechny mladší, se právě v roce 1920, kdy A. Daniel nastupuje do první třídy, narodila Anna Danielová. SOKA Brno – Venkov, fond A-1, k. 1689.

54 Starší historie školního ústavu spadá do doby působení bratrského biskupa Jana Blahoslava (který v Ivančicích působil 1578–1571). Gymnázium bylo založeno v roce 1919 péčí Matice středoškolské v Ivančicích, postátněno bylo výnosem zemské školní rady 31. 5. 1926.

55 Osobnost J. Lisického (narodil se 1883 ve Žďáru nad Sázavou) zřejmě není v odborné literatuře doposud nijak zpracována. Lisický působil před svým nástupem do ředitelské funkce jako profesor státní reálky v Jevíčce. Jako ředitel zastával také funkci předsedy finanční komise obce Ivančické a kronikáře ivančického gymnázia. Jeho sociální citění konvenovalo s přístupem Matice středoškolské v Ivančicích (která řídila podpůrný fond pro nemajetné studenty). Kronika gymnázia s obsáhlými Lisického zápisy se zachovala. Lisického nástupce ve funkci ředitele, Karel Weiger, o tomto svém předchůdci napsal „muž rozhledu a schopnosti neobyčejných, bystrého postřehu, znalec několika světových řečí, velký přítel studentstva...“.
SOKA Brno – Venkov, fond H 126 a Almanach 75 let gymnázia Jana Blahoslava v Ivančicích (1994: 9–13).

56 Maturitní zkoušku skládal z těchto předmětů: český jazyk, německý jazyk, fyzika a matematika. SOKA Brno– Venkov, fond H 326.

Po celou dobu svého studia na gymnáziu v Ivančicích byl Daniel podle záznamů v katalozích studentů bytem stále „v Oslavanech č. 19 u rodičů“. Při studiu oktávy v Tišnově, jak je zaznamenáno i ve výkazu o maturitní zkoušce, bydlel na ulici „Družstevní 438 v Tišnově, u Josefa Daniela – obchodníka koňmi“. Tento Josef Daniel (1894–1943) pocházel z Oslavan a byl strýcem Antonína Daniela (z matčiny strany).⁵⁷ Pokud jde o platby školného, měl student Daniel zejména v první polovině studia významné úlevy, školné za septimu a oktávu bylo ale uhrazeno v plné výši.⁵⁸

Curriculum studenta Antonína Daniela završuje přerušovaná etapa jeho vysokoškolského studia. Po absolvování vojenské prezenční služby⁵⁹ v letech 1936–1938 složil v roce 1938 úspěšně přijímací zkoušky na Filosofickou fakultu Masarykovy university. V září 1938 byl předvolán do armády v rámci všeobecné branné mobilizace.⁶⁰ Ačkoli se v říjnu řádně zapsal ke studiu – které vlivem okupace republiky toho roku začínalo nikoli v září, ale až v listopadu – do prvního ročníku ke studiu nenastoupil.⁶¹

V září 1939 se znovu zapsal do prvního ročníku studia – a to na tytéž předměty (anglický jazyk a literatura) jako před rokem.⁶² Jeho studium přerušilo uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939.⁶³

Návazně na svá před válkou započatá studia se A. Daniel ihned po skončení války zapisuje do zkráceného letního semestru 1945/1946, kdy si k předmětům z anglistiky přibírá i francouzský jazyk a literaturu. Na filosofické fakultě dále angličtinu a francouzštinu studuje až do pátého semestru, ale v závěru akademického roku 1946/1947 tohoto studia zanechává.

57 V koncentračním táboře tragicky zakončený životní příběh movitého obchodníka Josefa Daniela, řečeného Šiša, který se z Oslavan přiznal do Tišnova do rodiny Lštvánových (taktéž dobře ekonomicky situované, provozující živnost obchodu s textilem) je v historické literatuře bohužel znám zejména v kontextu nespravedlivě vyneseno „Rozsudku Krajského trestního soudu v Brně, osvobozující strážníka Arnošta Dubového, obviněného z úplatkářství Josefem Danielem, kterému sliboval vynětí z transportu“ ze 7. 12. 1944. Archiválii dochovanou ve fondu MZA interpretuje ve světle dalších pramenů k zabavovanému majetku Romů odesílaných do koncentračních táborů Lhotka (2002), dále v kontextu dobového postoje soudu vůči „cikánům“ reflektuje Nečas (2002, 80, 92–93), a další. Srvn. též MZM, Doležal [Škoda] (1960: 6).

58 Z katalogů studentů gymnázia se dozvídáme, ve kterých ročnících měl A. Daniel uznanou jakou úlevu na školném. V primě platil polovinu školného, v sekundě až kvartě byl od školného osvobozen, v kvintě (i při opakování ročníku) a sextě platil polovinu, v septimě a oktávě platil celé školné. SOKA Brno – Venkov, fondy H 126, H 326.

59 *Románo l'il*, 2/1971, s. 10.

60 *Románo l'il*, 2/1971, s. 10.

61 Archiv MUNI, fond Spisovna FF. Kniha 62 – Nationale student Antonín Daniel.

62 Tamtéž. Kniha 63 – Nationale student Antonín Daniel.

63 Brněnská univerzita byla obsazena jednotkami SS a uzavřena stejně jako univerzita pražská v brzkých ranních hodinách 17. 11. 1939.

Souběžně právě v roce 1946/1947 začal studovat též na Právnické fakultě MUNI, kde celkově absolvoval čtyři semestry a v roce 1948 opustil i toto studium. Pokud je známo, ke studiu na brněnské univerzitě se už nikdy nevrátil.

Pozoruhodné jsou opět údaje o bydlišti studenta Daniela. V letech 1938–1939 a 1947–1948 je to Letkovská ulice v Oslavanech.⁶⁴ Po válce (1945/1946) je to Jakubské náměstí v Brně. V roce 1946/1947 jsou to Hrušovany u Brna,⁶⁵ a to na téže adrese, kde po svém návratu do Československa žil Rudolf Daniel – který byl v dlouhodobé rekonvalescenci z vážných zdravotních problémů v důsledku věznění v koncentračních táborech (Závodská 2016a).⁶⁶

Od roku 1947 je A. Daniel zaměstnán jako učitel v Pozlovicích a Havřicích, později v Brně. Jak uvádí Nečas (2005; a po něm Pavelčíková): „Dojžděl ke konzultacím dálkového studia speciální pedagogiky a defektologie na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Roku 1956 obhájil diplomovou práci na téma ‚Přehled cikánské otázky u nás v minulosti a hlavní rysy další výchovné práce mezi Cikány nyní‘“.⁶⁷

Domov a rodinné zázemí žáka a studenta Antonína Daniela

Antonín Daniel se narodil 13. prosince 1913 v Oslavanech jako druhé dítě manželů Josefa a Amálie Danielových. Amálie Danielová (1892–1979) byla dcerou Františka Daniela (1860–1907), obchodníka s koňmi v Oslavanech, který mezi tamějšími Romy zastával významné sociální postavení. Mezi všemi obytnými vozy oslavanských Romů vynikal jeho vůz: „Bydlel se svojí rodinou v celokrytém dřevěném voze /maringotce/, okrášleného vyřezávanými koňskými hlavami...“ (Doležal [Škoda] 1960: 5). Ze záznamů učitele Maxmiliána Škody dále čteme:

„František Daniel, řečený Franta cikán, zemřel náhle 4. února v ivančické nemocnici. Jeho manželka zůstala zde s 5 nedospělými dětmi /2 děti zemřely po narození/ a byly to dcera Amálie a synové Josef, Václav, Vincenc a Jan. Tito tři nejmladší Danielové byli první z cikánů, kteří začali chodit do zdejší 6třídní obecné školy. Za nimi následovaly další cikánské děti a začala tak nová fáze civilizace cikánů. V obchodování s koňmi vynikl a zbohatl syn Josef, zvaný ‚Šiša‘, který se po první světové válce

64 V roce 1938 je to Letkovská 6, v roce 1939 je to Letkovská 19 a v letech 1947–48 Letkovská 6. Archiv MUNI, fond Spisovna FF. Knihy 63, 64, 67 – Nationale student Antonín Daniel.

65 Tamtéž. Knihy 71, 73, 90 – Nationale student Antonín Daniel.

66 SOKA Brno – Venkov. Fond Archiv městečka Hrušovany.

67 V Archivu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Olomouci se doposud nepodařilo nalézt pramenné zdroje k těmto informacím. Pravděpodobně jde o závěrečnou práci.

přiženil do Tišnova, kde vlastnil dům a jiný majetek. Zahynul i s rodinou za okupace v koncentračním táboře [...]“ (Doležal [Škoda] 1960: 6)⁶⁸

Amálie Danielová se provdala v Oslavanech 27. 10. 1913 za Josefa Daniela.⁶⁹ Josef Daniel (1890–1937), řečený Ludva, pocházel také z Oslavan.⁷⁰ Rodinu Amálie a Josefa Daniela charakterizuje učitel Škoda, se značným důrazem na pracovitost „Ludvy“ i Amálie:

„Všichni, kdo ho znali, říkali mu Ludva a byl to první cikán, který pracoval jako dělník ve zdejší elektrárně, hned od počátku její stavby a v r. 1911. Pracoval v elektrárně až do své smrti. Zemřel 10. ledna 1937. V této rodině bylo 7 dětí, 2 synové a 5 dcer. Syn Antonín vychodil reálné gymnásium v Ivančicích, teď bydlí v Brně, je učitelem a pracuje na otázce výchovy cikánů v celostátním měřítku [...] Rodina Josefa a Amálie Danielových byla nejspřádanější rodinou z celé cikánské obce, děti chodily do školy a 2 i do střední. Po smrti manžela i Amálie Danielová provozovala podomní obchod. V roce 1959 byla vyznamenána odznakem mateřství II. stupně. Celá tato rodina byla v okupaci zajištěna a pak propuštěna.“ (Doležal [Škoda] 1960: 6–7)⁷¹

Také podle vzpomínky lektora angličtiny Masarykovy univerzity Stuarda E. Manna, který evidentně mezi oslavanské Romy v době svého působení v Brně docházel a Josefa Daniela také osobně znal (Mann 1941: 91), vidíme, že „Daniel otec“ se ve vztahu ke své rodině vyznačoval důkladným přístupem k jejímu dlouhodobému sociálnímu zajištění:

„[...] Starý Daniel, otec rodiny, postavil svůj malý dům vlastníma rukama, sám jej také omítl a nabítil. Byl to nejspřádanější domek v řadě, sestával z jedné malé obývací místnosti-ložnice, kde otec a matkou v noci spali, a ještě menší kuchyně, a také přístavku pro dívku“ [tj. jednu ze sester Antonína Daniela; překlad a pozn. MZ]. (Mann 1941: 91)⁷²

68 Tyto informace se spojují u Nečase (2002: 86) s údaji ze „Školní kroniky školy Oslavanské“, která zaznamenává v hojnějším počtu romské žáky od roku 1912.

69 MZA, Fond Sbirka matrik E 253, Matrika Oddací Oslavany. Sňatkem byl legitimizován jejich nemanželský syn Šimon (8. 12. 1911), starší bratr Antonína.

70 Jeho křestní jméno Ludvík je po jeho kmotrovi, jímž se řízením osudu stal dozorce káznice na brněnském Cejlu. MZA, Fond E 67, Matrika narozených, Cejl. Za laskavé upozornění na tento detail děkuji M. Vévodovi z Rosicko-oslavanského vlastivědného spolku.

71 Okolnosti vyjmutí Amálie Danielové (a jejích vlastních dětí a dále tří dalších dětí, které si osvojila) z transportu oslavanských Romů do koncentračního tábora viz Nečas 2002, 2005.

72 „[...] *Old Daniel, the father, had built his tiny house with his own hands, and has glazed and whitewashed it. It was easily the tidiest in the row, and contained one small parlour-bedroom, where father and mother slept at night, and still tinier kitchen, and an annex for the girl [...]*“ (Mann 1941: 91).

Mann, jehož návštěvy u Danielů můžeme datovat jistě před rokem 1935, dále uvádí, že J. Daniel je dělníkem v oslavanské elektrárně a vydělává okolo 1400 Kč měsíčně (Mann 1941: 91).

S. E. Mann i M. Doležal akcentují fakt, že Josef Daniel trvale pracoval v oslavanské tepelné elektrárně.⁷³ Podobně tak zdůrazňuje (byť možná nepřesně uvádí Danielovo pracovní zařazení a poněkud nadsazuje délku pracovního poměru)⁷⁴ trvalé zaměstnání J. Daniela ve své vzpomínce Rudolf Daniel:

„Při vzpomínce na oslavanský „Písečňák“ si zaslouží několika slov Ludvík Daniel, jenž tu bydlel a byl po třicet let mistrem Západosmoravských elektráren v Oslavanech. [...] Ludvík Daniel byl jedním z prvních cikánských otců, který dal svým dětem skutečné školní vzdělání.“

(Daniel, Rkp: 75)

Skutečnosti, že všechny děti Ludvíka Daniela dostaly od svého otce i matky podporu ve svém školním vzdělání, stejně jako byl od své rodiny podporován další významný oslavanský rodák Rudolf Daniel (1919–1968/69)⁷⁵ – houslista, koncertní mistr Národního divadla Brno – a (že a) jak pozitivní vliv to mělo na jejich další společenské uplatnění, se věnuje Rudolf Daniel na dalších místech v textu svého díla *Housle a kůň* velmi pozorně. Sdělně a značně přesně popisuje také svou vlastní školní docházku, kterou měl jako syn obchodníka s koňmi ve vztahu ke školní instituci poněkud komplikovanější.

Dříve než přistoupím ke srovnání průběhu povinné školní docházky Rudolfa a Antonína Danielových, je na místě pokusit se upřesnit, co dále víme o Josefu Danielovi a co vlastně víme o S. E. Mannem popsaném domku, který postavil. Nečas, který čerpá z osobních rozhovorů se sestrou Antonína Daniela Andělou (1919–2006), uvádí, že domek budovali Danielovi od roku 1932.

73 Oslavanská „přespolní velkoelektrárna“ pro Brno oficiálně začala poskytovat dodávku proudu 1. 4. 1913. Provoz elektrárny ale začal již v předchozím roce (a její výstavba v roce 1911). Plány, dodávky a výstavbu elektrárny prováděla berlínská firma AEG Union pro společnost Oesterreichische Elektrizitäts-Lieferungs-Aktien Gesellschaft, resp. její akc. společnost Rosické elektrárny (Rossitzer Elektrizitäts-Werke). Poloha a výstavba této tepelné elektrárny byla rozhodnuta v závislosti na černouhelný rosicko-oslavanský revír a tok řeky Osavy. Provoz elektrárny (jejíž název se v průběhu osmi desítek let měnil) běžel od roku 1913 nepřetržitě a byl z důvodu útlumu dodávek uhlí a zastavení těžby v příslušném revíru ukončen 30. května 1993. (Kyselák, 2002).

74 Podle Škody (Doležal [Škoda] 1960: 6) by výpočet délky zaměstnání Josefa Daniela v elektrárně vycházel od roku 1911 do 1937 na celkem 26 let. Danielův údaj „po třicet let“ se tedy od Škodova sdělení významně neodchyluje. Archivní materiály spojené s počátky elektrárny jsou uloženy v archivu Západosmoravských elektráren (nyní Jihomoravské energetiky) v Brně. Revizi délky zaměstnaneckého poměru J. Daniela jsem neprováděla, je otázkou, zdali se personální záležitosti vůbec zachovaly.

75 Houslový virtuos a také pedagog Rudolf Daniel je též osobností doposud v literatuře nedostatečně zpracovanou. Nejpodrobněji o něm informuje Nečas, podobně jako o Antonínu Danielovi částečně z autopsie a částečně z (necitovaných) archivních pramenů (Nečas 2014). Dále Závodská (2016a).

„Na základě vzpomínek jejich dcery Anděly vznikal rodinný domek po etapách. Otec si na stavbu půjčoval potřebný kapitál od svého zaměstnavatele: z první půjčky postavil domek o jediné místnosti, za další vypůjčenou částku provedl přístavbu kuchyňky a druhé malé místnosti, poslední půjčka sloužila k pořízení skrovného příslušenství. Nakonec si manželé pronajali od obce kousek přilehlého pozemku, kde postavili kůlnu a zřídili zahrádku s krechtem na brambory.“

(Nečas 2002: 83; srvn. Nečas 2005: 110)

Nečasovu dataci, kdy byl domek rozestavěn, spolu s informací, že „šlo o jedno, ne-li vůbec první takové zděné stavení“, je možné podpořit sdělením ze vzpomínky R. Daniela (který – ač v té době v Oslavanech setrval nežil – udržoval se svými příbuznými trvale kontakt). Ten uvádí, že nejpůvodnější obydlí, tj. ta z obytných vozů, zmizela z kolonie počátkem třicátých let: „Na místě pestrobarevných kulis někdejších obývacích vozů se objevily obyčejné, civilní fasády rodinných domků, každý s trpasličí kuchyní a o něco málo větším pokojíkem, ale přece jen zděné, i když bez nejzákladnějších, moderních a nezbytných zařízení: bez vodovodu, bez kanalizace a bez elektrického osvětlení.“ (Daniel, Rkp.: 74). Podobný „obrázek“ sledujeme i v textu Antonína Daniela z roku 1933: „Když jdeme z Oslavan k Letkovícím, vidíme na pravé straně malé údolíčko, po jehož obou stranách se rozprostírají malinké domky nebo dřevěné vozy. Celkem jich je tam dvacet.“ (Daniel, Mann 1944: 72).⁷⁶

Zároveň je potřeba upřesnit, že v předchozích dobách, tj. prvních dvou desetiletích dvacátého století, romská kolonie v Oslavanech (v místě zvaném Písečňák, nebo jinak je toto údolí také zvané Jiříččí zmla) nebyla tvořena pouze obytnými vozy (včetně případného stanového přístavku), ale také dřevěnými domky (vč. typu domku se sedlovou střechou), jak lze ostatně dobře vidět v autentických filmových záběrech z roku 1922, kdy se v sídlišti oslavanských Romů natáčely určité sekvence filmu *Čarovné oči* (1923, r. Václav Kubásek). V záběrech kamery vidíme různé typy tehdejších obydlí: vozy na cihlových podezdívkách, stanové přístavky, domky dřevěné neomítnuté.⁷⁷

Nakonec je na tomto místě potřeba pokusit se alespoň částečně informovat o tom, jak byly v Oslavanech uspořádány k datu 14. 9. 1930 „první cikánské hody v Čs. republice“, jejichž výtěžek byl věnován místní škole. Zatímco Kyselák (1994: 21) přímo uvádí, že tuto událost zajišťoval právě Josef Daniel, Nečas (2002: 85–86)

76 „Kana džas Oslavanatar ke Letkovica dikas pre čači strana tikno údolíčko, kaj pes duje stranenca rozprostírinen tikne kerore vaj kaštune verda. Dobromady savore ebi biš béli“ (Daniel, Mann 1944: 72). Překlad z romštiny MZ.

77 Podrobněji o proměnách sídelní situace Romů v Oslavanech 1890–1938 viz Závodská 2016b.

do souvislosti s otcem Antonína Daniela tuto událost nedává, ačkoli jako zdroj cituje právě Kyselákův text. Souvislost mezi pořádáním těchto hodů a rolí, jakou v organizaci akce měla rodina Josefa Daniela, není přesně zřejmá, Nečas žádnou spojitost ve svém článku výslovně neartikuluje, přináší ale právě v tomto článku fotokopii dobového plakátu s uvedením, že plakát je ze soukromé sbírky Anděly Danielové – tj. Antonínovy starší sestry (Nečas 2002: 85).

Cenným pramenem k události uspořádaných hodů je vlastní text Antonína Daniela, který se o svém otci nijak nezmiňuje, ale uvádí o této historické události různé podrobnosti, a to včetně sdělení, že část výtěžku z této akce byla věnována oslavanské devítileté měšťanské škole, která byla tehdy nově postavena:⁷⁸

„[...] a dokonce před dvěma lety Romové uspořádali vlastní hody. Bylo s podivem, kolik došlo lidí z vesnice – tolik, že nebylo kam se postavit. Bylo to velmi krásné. Nejprve jeli chlapi na koních, po nich dívky také na koních. Potom naši muži a ženy ukazovali, v jakém oblečení se dříve chodilo. Pak se šlo do hospody, kde se tancovalo a předváděl tanec čardáš. Lidem z vesnice se vše moc líbilo. Vydělalo se tím hodně krejcarů/peněz, které jsme věnovali měšťance v Oslavanech.“

(Daniel, Mann 1944: 81)⁷⁹

Exkurs – srovnání průběhu povinné školní docházky Antonína Daniela a Rudolfa Daniela

Rudolf Daniel se narodil v Oslavanech 20. dubna 1911 jako první dítě Apolonie a Tomáše Danielových. Svatba Apolonie a Tomáše se konala rovněž v Oslavanech, neboť v této době již otec nevěsty Tomáš Malík v Oslavanech žil a měl své vlastní obydlí.⁸⁰ Matka Rudolfa Daniela, Apolonie Danielová (1890–1981), pocházela z rodu koňských handlířů. Rovněž i Rudolfův otec Tomáš Daniel (1890–1935) pocházel z rodu koňských handlířů a provozoval svou dlouhodobě značně prosperující živnost až do své smrti. Jejich jediný syn Rudolf jako dítě vyrůstal v rodinném prostředí spojeném s tímto způsobem obživy. V době své

78 Škola s názvem „Jubilejní měšťanská škola“ byla rozestavěna již v roce 1922, ale vlivem okolností stavba stagnovala v základech a pak byla celá budova postavena relativně narychlo během jednoho roku a slavnostně otevřena 9. 9. 1928. Obec usilovala touto stavbou vyřešit dlouhodobý nedostatek učebních prostor pro žáky z Oslavan a příškolných obcí, ale podle všeho ani kapacita této stavby nenaplnila potřebu (Oslavany 2004: 193–194). Obrázek školy viz s. 177.

79 „[...] he dokonce éhas odova anglal dítj beř kerde peske o rom korkore o romengre hody. Korkoro man divinavas hoj avle adeci gádže hoj nahas o pro kaj te tovel. Éhas odova bud šukar. Nangas džanas o terne čáve pro gras, pales džanas e terne čaja taky pro gras. Pales éhas o pbure roma peskere romiencna be éhas avka urde har pírenas síkeder. Kana pales géle andre krčma, kelenas odoj peskro keliben: o čardášis. E gádženge pes odova bud líbīnenas. Kerde peske pr odova avri bud grajcara, he so lenge ailas dīne pre mīeštanka Oslavanu“ (Daniel, Mann 1944: 81). Překlad z romštiny MZ.

80 Sčítání lidu 1900 Oslavany, SOkA Brno-Venkov, fond A-1, i. č. 1347, k 1666.

školní docházky žil v Rousínově (u Vyškova), zatímco předtím – v letech první světové války (kdy byl jeho otec jako voják mimo domov) – žili s matkou spíše v Oslavanech. Dědeček (František Daniel) z otcovy strany byl úspěšným obchodníkem s koňmi a, ačkoli nemohl při své obživě žít zcela usedlým způsobem života, vlastnil postupně několik nemovitostí na Vyšovsku (Závodská 2016a).

Ze vzpomínek R. Daniela i z archivních pramenů víme, že jeho dědeček František zakoupil dům v Rousínově a později postavil i větší hospodářské stavení v těsné blízkosti Vyškova (Závodská 2016a). Dědečkův dům poskytl také jeho vnukovi Rudolfovi zázemí pro plnění školní docházky.

Do školy nastoupil Rudolf Daniel v Novém Rousínově,⁸¹ a to 16. září 1917.⁸² Do této rousínovské školy se pak vrátil na jaře 1918, když „se 16. března přistěhoval do Nového Rousínova“.⁸³

Z dochovaných třídních výkazů⁸⁴ obecné školy vidíme, že Rudolf Daniel absolvoval všechny čtyři třídy zdejší obecné školy a dále první třídu zdejší měšťanské školy. Žákem obecné školy byl v letech 1917–1922, žákem měšťanské školy 1922–1924. Podle poznámek provedených vyučujícími v průběhu jeho jednotlivých školních let přesně vidíme, že nejen ve školním roce 1917–1918, ale také 1920–1921 se na několik měsíců vysloveně „odstěhoval“. Zatímco první ročník školy (1917–1918, docházku do rousínovské školy přerušil 17. října 1917 a obnovil v březnu 1918) mu byl na základě klasifikace z jiných škol uznán, čtvrtý ročník (1920–1921) z důvodu „odstěhování do Vyškova“ nedokončil.⁸⁵ Následně ale v letech 1921–1922 vychodil na této rousínovské škole celý čtvrtý ročník a ve školním roce 1922–1923 navázal studiem na zdejší měšťanské škole. První ročník měšťanky opakovat a oficiálně mohl postoupit do dalšího ročníku, ale v dalším třídním výkazu této rousínovské školy se již žák Rudolf Daniel nevyskytuje. Po celou dobu školní docházky je bydliště jeho otce „Tomáše Daniela“ uváděno jako „Nový Rousínov“, respektive ve školním roce 1921–1922 přesně „Nový Rousínov 88“,⁸⁶ tj. právě v domě jeho „rousínovského dědečka“ (Daniel, Rkp: 6), Františka Daniela, a babičky, Antonie Danielové.⁸⁷

81 R. Daniel chodil zcela jistě do školní budovy, která byla nedlouho předtím postavena. Dnes je tato historická budova (postavená v letech 1904–1905) bývalé Národní školy na Sušilově náměstí v Rousínově známá jako Základní umělecká škola Františka Sušila.

82 SOkA – Vyškov, knihy: Školní matrika 1903–1919. Zde datum narození Rudolfa Daniela uvedeno takto: „20. IV. 1911, Oslavany“. Uvedeno jméno i stav i bydliště otce: „Tomáš Daniel, obchodník (koňský), N. Rousínov.“ A také poznámka, že dítě „se přestěhovalo do Vyškova 10. října 1917“ (Tamtéž).

83 Tamtéž.

84 SOkA Vyškov, Fond Národní škola Rousínov. Mimo elementární osobní údaje lze velmi detailně studovat jak docházku, tak prospěch jednotlivých žáků. Spolu s tím je také možné sledovat jednotlivé školní předměty a v nich probírané učivo.

85 Tamtéž.

86 Tamtéž.

87 SOkA Vyškov, fond Okresní úřad Vyškov, k. 324 – sčítání lidu Nový Rousínov 1921.

Na otázku, zdali a jak Rudolf Daniel po svém třináctém roku věku pokračoval (ačkoli se jeví, že oficiálně mohl zůstat na škole, zde zřejmě nepokračoval) ve svém vzdělávání v Rousínově (a zda nějak pokračoval alespoň na nějaké jiné škole),⁸⁸ lze zatím odpovědět pomocí jeho vlastních slov: „Když jsem proti své vůli skončil školu, začal jsem se u otce učit obchodovat s koňmi“ (Daniel, Rkp: 7).

První nepravidelnost u žáka Rudolfa byla v první třídě způsobena tím, že v důsledku nepřítomnosti svého manžela (t. č. na frontu první světové války odvedeného vojáka)⁸⁹ se Rudolfova matka v době první světové války zdržovala se svým synem v Oslavanech, odkud pocházela a kde měla svou rodinu. Faktem je, že v Národní škole v Oslavanech byl Rudolf jako žák první třídy v lednu 1918 zaznamenán. Konkrétně je nový žák Rudolf Daniel zapsán v Třídním katalogu třídy 1. B ke dni 2. 1. 1918 – s docházkou (či přesněji řečeno samými absencemi) vyplněnou pouze v první části měsíce ledna a poznámkou učitele „po 4 dnech opět odešel“.⁹⁰

Druhá nepravidelnost, jak se můžeme domnívat, mohla být způsobena závažnými a prioritními důvody spojenými s (dědovým a otcovým) provozováním obchodní živnosti. Tedy v zájmu vlastního živobytí a v hlubší podstatě z týchž důvodů, z jakých pak Rudolf zřejmě svou školní docházku ukončuje.

R. Daniel ve srovnání s A. Danielem vykazuje ve své povinné školní docházce určité nepravidelnosti a narozdíl od Antonína nepokračuje ve školním studiu, ale učí se práci od otce a děda. Hodnotu školního vzdělání (obecně) R. Daniel vyzdvihuje (napříč celým textem rukopisu *Housle a kůň*) a na vzdělanost svého příbuzného Antonína, jakož i na hudební vzdělání a pedagogické působení houslisty Rudolfa Daniela, je velmi hrdý (Závodská 2016a). Rudolfovo historické žákovské curriculum (které je i přesně doložené archivními prameny) de facto potvrzuje v rukopisu *Housle a kůň* výraznou, autentickou Danielovu hlubokou retrospektivní akcentaci výjimečného významu „rousínovského dědečka“ pro jeho vlastní život.

Na tomto místě můžeme shrnout, že významným stimulem pro plnění povinné školní docházky byla (u Antonína a jeho sourozenců, i u Rudolfa, který byl shodou okolností jedináčkem) socioekonomická situace v (nukleární) rodině.

88 Bylo by na místě prozkoumat odpovídající měšťanské školy ve Vyškově. V tomto bádání jsem zatím nepokračovala.

89 Historii vojáka Tomáše Daniela se mi doposud nepodařilo ověřit, cituji tedy podle vzpomínek jeho syna (Daniel, Rkp: 5).

90 SOkA Brno Venkov, fond H 29, i. č. 149. Dne 2. 1. 1918 do 1. B přibyl chlapec Rudolf Daniel. Narození tohoto žáka se v Třídním katalogu uvádí „3. 3. 1911 v Oslavanech“ a je, pokud jde o den narození, zřejmě chybně zapsáno. (Související skutečností je samozřejmě i to, že v Oslavanské matrice narozených se žádný jiný Rudolf Daniel v roce 1911 nezapisuje; MZA, Fond E 67, Matrika narozených Oslavany 1908–1913, tom XIV, pag. 126). Dále zápis obsahuje informaci, že otec dítěte se jmenuje Rudolf – to lze opět označit za nedorozumění při zápise – nevíme, kdo do školy chlapce vedl, jeho otec byl v té době na frontě, a dospělá (?) doprovázející osoba mohla být nekompetentní v poskytnutí přesných informací atd.

Ve vztahu ke škole jako instituci se u obou, Rudolfa i Antonína, ukazuje být zásadní kompetence jejich předků vlastnit nemovitý majetek, resp. v případě koňských handlířů i usilovat o přijetí do svazku příslušné obce a o dosažení domovského práva.

V případě živobytí koňských handlířů Danielů bylo základem pro školní docházku žáka Rudolfa vícegenerační stabilní sídlo Rudolfova dědečka v Rousínově. (Zřejmě obě generace v ekonomicky produktivním věku, ale spíše v době Rudolfovy školní docházky už hlavně Rudolfův otec s matkou, se podle potřeb své živnosti vzdalovaly na nezbytné cesty spojené s obchodem). V případě žáka Antonína a všech jeho sourozenců to byli rodiče (kdy otec je trvale zaměstnan jako dělník), kdo v Oslavanech využívá stabilní pracovní příležitosti v místním průmyslovém provozu a (i díky své pracovitosti, trvalému příjmu od svého zaměstnavatele) buduje z předchozího typu bydlení (o němž nemáme bohužel detailní informace) nový, modernější dům.

Držením nemovitosti – jejíž typ je jak v souladu s charakterem jejich obživy, tak v souladu se staletými standardy usedlého bydlení majoritní populace – obě rodiny Danielových vlastními silami „splňují“ pro své potomky určitý základní předpoklad, který de facto odpovídá potřebám zavedeného státního systému povinné školní docházky: tedy stabilní přítomnost dítěte v jedné obci po dobu celého školního roku (respektive ideálně několika po sobě jdoucích let).⁹¹

Vlastní písemné záznamy studenta Antonína Daniela v romštině a překlad textu „Skutků apoštolských“

Intelektuální schopnosti Antonína Daniela se v období jeho středoškolských studií projevovaly pozoruhodným způsobem. Zatímco v letech 1930–1932, jak víme, poněkud „bojoval“ ve škole s klasifikací o postup do vyšších ročníků (a v roce 1932/3 na gymnáziu nebyl vůbec zapsán) a řádně pokračuje ve studiu až 1933/1934, tak právě do doby závěru roku 1933 se datuje Antonínovo sepsání značně rozsáhlých textů v jeho rodné romštině.

⁹¹ Zde je případně z (časově i prostorově) relevantního historického pramene citovat vtip. V článku „Notes on the Gypsies of the South-Eastern Moravia“ (Poznámky k Cikánům jihovýchodní Moravy) Rudolfa Sowy čteme: „*It is said that one occasion it was decided that young son of a certain itinerant Gypsy ought to be made to attend the school. The father agreed to this, but said to the schoolmaster: 'Very well, but be quick and teach him, as we have to be off on our travels to-morrow'*“ (Sowa 1891: 228). („Vypráví se, že kdysi padlo rozhodnutí, že syn jednoho kočovného Cikána by měl chodit do školy. Jeho otec souhlasil, ale hned povídá učitelovi: ‚Dobrá, ale pospěšte si s tím učením, protože zítra už zase musíme být na cestě‘ – překlad MZ.)

Tato kompozice romských textů zaznamenává jak vyprávění historie (původu) Romů, včetně mezi Romy v Oslavanech ústně tradovaných vyprávění o tamějších nejstarších romských rodech, tak popis celé řady kulturně-sociálních okolností z Antonínova nejbližšího domácího prostředí, a to včetně zápisu celých dvou pohádek. Texty bohužel nemáme k dispozici v jejich původní rukopisné podobě, a je tedy možné s nimi pracovat pouze v tom znění, ve kterém byly publikovány péčí S. E. Manna (1944, 1947).

Vydány byly v romském znění, ve kterém je Antonín Daniel zapsal. Jako takové byly pro potřeby otištění S. E. Mannem opatřeny ediční poznámkou, anglickým překladem a slovníkem s lingvistickými poznámkami.⁹²

Od vzniku rukopisu až do jejich vydání uplynulo jedenáct, v případě pohádek dokonce čtrnáct let. Z poznámky editora (S. E. Manna) lze logicky usuzovat, že texty původně tvořily určitý celek: Záznam historie Romů v Oslavanech (v romštině bez nadpisu), včetně jedné pohádky bez nadpisu – v anglické editaci nazvané „The Boy with the Hen Wife“ (O chlapci a jeho ženě-slepici), jednu část celku a druhou částí celku byla pohádka s nadpisem „Paramysa“ (datovaná Mannem jako starší z Danielových rukopisů; Mann 1944: 71–72; 1947: 24). Z jakého důvodu nastal dlouhý časový odstup od vzniku rukopisu do jejich otištění, není známo.⁹³

Datace osobního kontaktu se S. E. Mannem je pro ujasnění předání textu historicky důležitá. Nemáme však pro ni zatím žádné určité zdroje, nevíme ani za jakých okolností k navázání jejich vzájemného kontaktu došlo. Jak ale jistě víme z dalších pramenů, Mann byl s Danielem později (nejspíše již roku 1934, jistě od roku 1935) v intenzivním kontaktu při spolupráci na překladu *Skutků apoštolských*.⁹⁴ I když nevíme, za jakých okolností a kdy se S. E. Mann s A. Danielem seznámili – a není to zatím z historických pramenů, které máme k dispozici, bohužel dost dobře možné upřesnit – víme, že právě při této spolupráci došlo k předání Antonínových rukopisů, které později Mann publikoval (Mann 1944: 71–72; 1947: 24).

92 S. E. Mann disponoval širokými jazykovými kompetencemi.

93 Určité badatelské možnosti by byly teoreticky možné v Archivu Gypsy Lore Society v Liverpoolu. Nelze vyloučit ani možnost, že budou rukopisné Danielovy texty v budoucnu ještě nalezeny.

94 Danielův text uvádí S. E. Mann také touto informací: „*The following account was written by Antonín Daniel, a Gypsy youth of Oslavany, South Moravia. He was then a pupil of the Ivančice Secondary School, and his age at the time, before the present writer knew him, was about 17 [...]*“ (Mann, 1944: 71). („Následující příspěvek byl sepsán Antonínem Danielem, cikánským mladíkem z jihomoravských Oslavan. Byl tehdy studentem gymnázia v Ivančicích a bylo mu v té době, tedy před tím, než jej autor tohoto textu poznal, asi sedmáct let [...]“ – překlad MZ.) Vzhledem k této informaci, která je osobní a zároveň jediná, jež nás o okolnostech kontaktu Manna a Daniela informuje, bych byla zatím spíše zdrženlivá v úsudku, co bylo pro Daniela motivací k tomu, aby v romštině začal historii Romů v Oslavanech zapisovat. Motivací mohlo být ostatně i několik. Srvn. Pavelčíková, která (bez uvedení zdroje) shrnuje, že „se seznámil s lektorem angličtiny na MU S. E. Mannem, pro něhož zapisoval a překládal romské pohádky“ (Pavelčíková 2010: 322).

Datace vzniku větší části původně rukopisných romských zápisů je vlastní součástí textu. Hned v prvním řádku se uvádí: „Zapsáno 9. prosince 1933“ („*Čindo andro prosincos, eñato dives, jek tisícicos, eña šel trianda be trín*“) (Daniel, Mann 1944: 72; srvn. též Mann 1947: 17). A také dále, uvnitř textu nalézáme další časová určení, která tento údaj potvrzují. (Viz též výše dataci „cikánských hodů“ rokem 1930 a jejich popis z pera A. Daniela). Blízké datum se také uvádí u menší části těchto Danielových zápisů – *Paramysa* (tj. první v pořadí ze dvou po sobě otištěných pohádek), kde Mann uvádí datum 15. 11. 1933 (Mann 1947: 24).

Díky pečlivé editorské poznámce k druhé z pohádek publikovaných v roce 1947 je také (při tom, co víme přímo z Danielových textů) možné identifikovat, kdo konkrétně z oslavanských Romů byl vypravěčem jedné z Danielem zapsaných pohádek. S. E. Mann totiž pohádku uvádí slovy: „Tuto pohádku zapsal Daniel 9. prosince 1933, a byla připojená k jeho textu ‚Záznam o mých vlastních lidech‘. Onen „starý muž“ je /hlavou místních, a [Daniel] o něm ve svém Záznamu píše v odstavcích 25–28.“⁹⁵ Podle popisu v patřičné části Danielova textu lze bezpečně identifikovat jednoho z nejstarších tehdy žijících romských mužů v oslavanské kolonii, Josefa Daniela, který byl v Oslavanech známý pod přezdívkou Bezpalcák (Doležal [Škoda] 1960: 8–9; Kyselák 1996: 23; Nečas 2002: 83).⁹⁶ Antonín Daniel o něm píše explicitně a podrobně na takřka dvaceti řádcích svého textu.⁹⁷

Právě tento Josef Daniel, jak známo, figuruje mezi neherci účinkujícími v roce 1922 ve filmu *Čarovné oči*. Naštěstí se zachovala i civilní fotografie, na které je rovněž zachycen, a to jako nejstarší Rom stojící v popředí skupiny fotografované přímo v romské oslavanské kolonii. Datace této fotografie odkazuje k letopočtu 1935.⁹⁸

Ačkoliv nemáme k dispozici původní rukopis Danielových textů, publikované verze zápisů jsou hodnověrnými zdroji. Podle odborné ediční poznámky S. E. Manna je možné přistoupit k primární kritice a dále pracovat s Danielovými texty jako s materiálem nejen pro romskou lingvistiku, ale vzhledem k jejich obsahu jako s autentickými historickými prameny. Historie Romů v Oslavanech

95 „*This tale was written by Daniel on December 9, 1933, and was tackled on to his „record of his own People“. The „old man“ is the chief to whom he refers in §§ 25–28 of that Record*“ (Mann 1947: 28) Překlad z angličtiny MZ.

96 Z pramenů lze usuzovat, že minimálně mezi některými oslavanskými Romy se zřejmě udržovalo povědomí o jeho genealogii spojené s (legendou) tradovaným prvním do Oslavan příšlým Romem Šarközým. Viz též dále čarou 98.

97 Viz text A. Daniela přetištěný v tomto čísle *RDž*, s. 167–189. O J. Danielovi zde na s. 176–179. (Pozn. red.).

98 Jedná se o jednu z fotografií, které se dochovaly z tzv. „Archívu ÚV SCR v ČSR“. MZA, G 434, kart. 33, inv. č. 170, tentýž snímek je na několika exemplářích fotografií, například f. 55 a f. 57. Informace rukou psané na rubu fotografie (f. 57) zachycují dataci „asi v roku 1935“, a identifikaci tří osob: sestry Antonína Daniela – Anny Danielové, dále Kateřiny Danielové a dále je zde jako Šarközy popsán „nejstarší Cikán-Rom v Oslavanech“. Pod označením Šarközy jde ale evidentně o Josefa Daniela. Uspokojivému objasnění, zdali se jedná o přezdívku apod., by mohla napomoci detailní genealogická práce (jež by mohla i upřesnit dataci fotografie), k níž jsem zatím nepřistoupila. O „Archívu ÚV SCR v ČSR“ podrobněji viz Závodská, Slačka (2018: 70–83).

Josef Daniel – „Bezpalčák“ ve filmu Čarovné oči (1922) | Foto z filmu

Obr. 5 – Oslavenští Romové, v popředí s Josefem Danielem – „Bezpalčákem“, asi rok 1935 . Dívka s mikádem stojící za J. Danielem je Anna Danielová. Kateřina Danielová je druhá žena zprava stojící před oknem v šátku. | Fotografie je součástí souboru „Archív ÚV SCR v ČSSR“ uloženého v Moravském zemském archivu.

je v odborné literatuře jednou z nejlépe popsanych lokalit romského osídlení Moravy a skutečnost, že jeden z romských rodáků sám začal zapisovat dějiny svého vlastního domova, má vysokou historickou kulturně-společenskou hodnotu.

Původní Danielovy texty byly již ve své době vysoce hodnoceny jako unikátní psané záznamy romštiny pořízené Romem (Mann 1944: 72; 1947: 36). V tom tkví jejich hodnota dodnes, a to zvláště se zřetelem k tragickému faktu genocidy mluvčích dialektu moravské romštiny za druhé světové války.⁹⁹

Překlad biblických *Skutků apoštolských*, ke kterému zřejmě na Mannův podnět Daniel přistoupil, je dalším počinem gymnazisty Antonína Daniela. Ačkoli (zatím) nelze rekonstruovat průběh spolupráce, a opět je nutno spolehnout se na informace od S. E. Manna (Mann 1941), o historickém faktu, že se Daniel na překladu významně podílel, nemůže být pochyb. Pokud je známo, v prostředí českých zemí neexistuje žádný jiný starší překlad (žádné části) biblického textu, jehož autorem by byl Rom. V kontextu vzdělávání Romů v meziválečném Československu v této souvislosti není bez zajímavosti, že S. E. Mann ihned po dokončení překladu odvezl v létě 1936 část výtisku na Podkarpatskou Rus do Užhorodu do historicky známé „cikánské školy“ (Mann 1941: 92).¹⁰⁰

Pokud bychom hledali u Antonína Daniela známky vlastní sebereflexe jeho raného díla, nenalzáme v žádném ze zatím známých pramenů jakoukoliv zmínku, že by on sám – na rozdíl od rukopisu cikánsko-české mluvnice, překladu Komenského *Pravidel života*¹⁰¹ – poukazoval na tyto své texty z dob studií.

Reflexi, ovlivněnou poněkud nadneseným výrazem, však nacházíme u Rudolfa Daniela, který s hrdostí píše, že: „[to byl] právě český cikán PhDr Antonín Daniel, jenž jako první na světě přeložil Bibli do cikánštiny“ (Daniel, Rkp: 164). A jako další (pozdější) reflexi v širším smyslu slova lze chápat dopis z ÚV SCR, kterým se s odkazem, aby si zájemce pořídil publikaci romského překladu *Skutků apoštolských*, odpovídá na žádost o výukové materiály pro romštinu,

99 Už v roce 1947 v komparatistické poznámce za oběma pohádkami, kterou zpracovala D. Yates, je pro jeho závažnost v tomto kontextu citován dopis A. Daniela: „In a letter to Mr. Mann, received in August, he writes (in Czech translated by S. E. M. into English): ‘The whole Oslavany Colony was taken to Oswiecim, where they were done to death. Only five survived, among them myself, my sister [now working in the National Regional Council Chambers, Brno] and my mother. My cousin is playing in Brno’s opera house.’“ (Mann 1947: 36).

(„V dopise panu Mannovi, který přišel v srpnu, píše (česky, do angličtiny přeložil S. E. M.): ‘Celá oslavanská romská kolonie byla odvečena do Osvětimi, kde byli zavražděni. Přežilo pouze pět lidí, mezi nimi i já, moje sestra [nyní pracuje na Národním výboře v Brně] a moje matka. Můj bratranec je nyní hudebníkem v brněnské opere.’“ – překlad MZ). D. Yates také v roce 1949 uvádí A. Daniela (spolu s V. Kochanowskym z Litvy) jako aktuálně důležitého informátora o osudu Romů za druhé světové války (Yates 1949; Nečas 2002: 93).

100 Zde pouze upřesňuji, že historicky známá „cikánská škola“ byla sice samostatnou školní budovou v Užhorodě, oficiálně však šlo o „třidu“, resp. třídy. Pozn. red.: O historii tzv. cikánské školy v Užhorodě viz také v *Romano džaniben*, 1995, 2 (3): 16–20 a dále v *Romano džaniben*, 2013, (1): 89–96.

101 Archiv MIUNI, fond B55.

jakož i zastoupení LP desky s osvětovým materiálem Daniele přeloženým do romštiny v (proto)sbírce „archívu“ SCR.¹⁰²

Závěr

Danielovy romské texty z první poloviny třicátých let jsou v prostředí bývalého Československa vůbec nejstarší takové texty zapsané Romem. Lze se opodstatněně domnívat, že jeho přirozený jazykový talent pozitivně podpořilo prostředí (osmiletého) gymnázia, které studoval. K zápisu orálně předávaných legend, dále obecných informací o světových dějinách Romů (dílem jistě načtených, a tedy do romštiny přeložených), a dále vlastních postřehů (až kronikářského typu) přistoupil Daniel jako původně školou vzdělaný v českém jazyce, pokročilý ve znalosti latiny, francouzštiny a němčiny. Ke svému zápisu využil český pravopis a intuitivně jej adaptoval pro potřeby svého textu. Ačkoli se můžeme pouze domýšlet, co mladého Daniela k vlastní práci s romštinou pohnulo či motivovalo, nejednalo se v jeho případě o krátkodobou či jednorázovou záležitost.

Během svých gymnaziálních studií A. Daniel navázal dlouhodobý kontakt s britským lingvistou S. E. Mannem a jeho prostřednictvím byl pravděpodobně také seznámen s odbornou činností *Gypsy Lore Society*. Dočasná spolupráce s lingvistou S. E. Mannem na překladu části biblického textu *Skutky Apoštolské* dále rozvíjela Danielovy kompetence v písemné práci s rodným jazykem.

Danielovy jazykové kompetence ve světových jazycích, které si rozšířil ještě o anglický jazyk a prohloubil svým univerzitním studiem, podporovaly jeho kontakty se zahraničím, pokud byly takové kontakty po roce 1948 z Československa možné. Ve světle doposud známých historických informací víme, že pokračoval i v překladatelské práci (do romštiny) a i při svém pozdějším zaměstnání učitele měl díky své práci na mluvnici romštiny styk i s akademickým prostředím Orientálního ústavu AV v Československu.

Z dochovaných informací o Danielově činnosti sledujeme, že se od potenciální akademické dráhy postupně orientoval prakticky na svou dlouholetou činnost pedagogickou (profesionálně, jako učitel), a své kompetence v romštině uplatňoval při práci osvětové. Jako určitý vrchol jeho celoživotního vztahu k mateřskému jazyku lze tak chápat jeho zásadní participaci na založení (a vedení) redakce romského periodika *Románo lil* (1970–1973) při Svazu Cikánů–Romů v Brně, vůbec prvního romského časopisu v Československu – kde významný podíl psané romštiny je zásadním milníkem v procesu standardizace psané romštiny (byť se jedná o jiný dialekt než moravskou romštinu). V kontextu

102 MZA, fond G 434, k. 9, i. č. 42, f. 2.

etno-emancipačního hnutí Romů zastával A. Daniel v poválečných letech aktivní postoj kontinuálně. Mezi soudobými romskými aktivisty byl pro své vzdělání a jazykové kompetence vysoce respektovanou osobností, a to zejména se zřetelem ke svému překladatelskému dílu.

V období před druhou světovou válkou – jak bylo v tomto článku rozpracováno a jak jsme sledovali – se vážný zájem A. Daniela o historii původu Romů a o rodný romský jazyk prokazatelně váže s velmi raným obdobím jeho dospívání. Toto období dalo vzniknout i Danielovu nejranějšímu písemnému odkazu, a jeho dílo patří mezi nejstarší známé památky romského písemnictví vůbec.

Antonín Daniel ve Francii, 1970 | Fotografie je součástí souboru „Delegace ÚV SCR ve Francii“, původně z majetku Svazu Cikánů-Romů, uloženém v Moravském zemském archivu

Prameny

Moravský zemský archiv (MZA)

Fond Sběrka matrik E 253

Fond Svaz Cikánů-Romů – Ústřední výbor Brno, G 434

Státní okresní archiv Brno-Venkov (SOkA Brno-Venkov):

Fond Archiv městečka Hrušovany C-32

Fond Národní škola v Oslavanech H-29

Fond Blahoslavovo gymnázium H-126

Fond Reálné gymnázium v Tišnově H-326

Státní okresní archiv Uherské Hradiště (SOkA UH):

Fond MNV Havřice

Archiv Masarykovy univerzity v Brně (Archiv MUNI):

Spisovna FFUK

Archiv Akademie věd České republiky (Archiv AV ČR):

Fond Orientální ústav 1928–1953

Special Collection&Archives – Sydney Jones Library, University of Liverpool:

Romany Collections

Muzeum romské kultury (MRK):

Fond písemného materiálu

Fond videodokumentace

Moravské zemské muzeum – Archiv (Archiv MZM):

Historické oddělení

Muzeum Brněnska v Ivančicích – knihovna:

Almanach 75 let gymnázia Jana Blahoslava v Ivančicích [1994]

Literatura

- Antonová, B., Konečný, M. (ed.). 2013. *Zpráva o zapomenutých sousedstvích: prameny k romskému a židovskému holocaustu v politickém okrese Tišnov 1939–1945*. Lomnice: Okrašlovací spolek pro Lomnici a okolí.
- Barša, P. 2015. *Cesty k emancipaci*. Praha: Academia.
- Daniel, A., Mann, S. E. 1944. On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people by Antonín Daniel. *Journal of the Gypsy Lore Society* 23 (3): 71–91.
- Daniel, R., *Housle a kůň*. Rukopis.
- Dolanský, F. 1954. Překlad spisu J. A. Komenského do cikánštiny. *Učitel'ské noviny* 4 (30–31). 3. 8. 1954, s. 8.
- Horváthová, J. 2017. Romové v Brně a na Brněnsku, In: *Dějiny Brna. Předměstské obce*. Brno: Statutární město Brno, 377–391.
- Informační zpravodaj Svazu Cikánů–Romů*, č. 2 (10. 9. 1969).
- Kyselák, J. 1996a. Oslavanští cikáni. *OKNO* 10 (1): 18–24.
- Kyselák, J. 1996b. Vzpomínka na učitele Maxmiliána Škodu. *OKNO* 10 (1): 16.
- Kyselák, J. 2002. *Elektrárna Oslavany*. Oslavany: Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska.
- Lhotka, P. 2002. *Majetek Romů zabavený nacisty v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945*. Diplomová práce. Brno: PF MUNI.
- Lhotka, P. 2003. Majetek Romů zabavený nacisty. In: *Le Romengro murdaripen*. Brno: Muzeum romské kultury, 44–49.
- Lhotka, P. 2009. Svaz Cikánů – Romů 1969–1973. In: Schuster, M., Závodská, M. (eds.). *Svaz Cikánů – Romů 1969–1973: Doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury*. Brno: Muzeum romské kultury, 5–23.
- Mann, S. E. 1941. Acts of the Apostles Moravian Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 20 (3): 90–92.
- Mann, S. E., Daniel, A. 1947. Two Moravian Romani Folk-tales. *Journal of the Gypsy Lore Society* 26: 24–36.
- Nečas, C. 1977. Cikánský tábor v Oslavanech. *Jižní Morava* (13): 71–79.
- Nečas, C. 1996. Antonín Daniel. *Bulletin Muzea romské kultury* 5: 51.
- Nečas, C. 1999. Antonín Daniel. In: *Romové a jejich učitelé*. Ústí nad Labem: Hnutí R, 82–83.
- Nečas, C. 2002. Dějinný příběh oslavanských Romů. *Jižní Morava* (38): 77–96.
- Nečas, C. 2005. Uplatnění prvních romských studentů z Moravy. *Romano džaniben* 12 (1): 45–49.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2011. O jednom neobjasněném autorství, aneb memorát Housle a kůň a otazníky nad jeho tvůrcem. *Romano džaniben* 18 (2): 97–99.
- Nečas, C. 2014. Data z kalendária Rudolfa Daniela. *Bulletin Muzea romské kultury* 23: 72–74.

- O keriben pal e Devleskre bichade*. 1936. Praha: V. Horák a spol.
Dostupné z: <https://www.bible.com/cs/bible/1640/ACT.1.MOR1936> [cit. 2018-01-31]
<https://www.bible.com/cs/versions/1640-mor1936-o-keriben-pal-e-devleskre-bichade-1936-morava> [cit. 2018-01-31].
- Oslavany 1104–2004: 900 let od první písemné zprávy*. 2004. Oslavany: Město Oslavany a Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska.
- Pavelčík, J. 1957. *Bibliografie komeňian napsaných pracovníky města a okresu Uherský Brod*. [1], 1892–1957. Uherský Brod: Museum J. A. Komenského.
- Pavelčík, J. 2001. „Cikánská“ osada Okluček v Uherském Brodě-Havřicích. *Bulletin Muzea romské kultury* 10: 55–59.
- Pavelčíková, N. 2001. Úspěchy jihomoravských Romů v padesátých letech. *Bulletin Muzea romské kultury* 10: 60–63.
- Pavelčíková, N. 2007. Romové na Brněnsku v letech 1945–1958. *Bulletin Muzea romské kultury* 16: 96–104.
- Pavelčíková, N. 2010. Několik poznámek k proměnám identity spojeným s příběhy českých a slovenských Romů ve 20. století. *Romano džaniben* 17 (2): 71–95.
- Pavelčíková, N. 2011(a). Příběhy Antonína a Bartoloměje Daniela – prvních představitelů romských elit, In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studie demokracie a kultury, 316–329.
- Pavelčíková, N. 2011(b). O jednom neobjasněném autorství... *Romano džaniben* 18 (2): 115–116.
- Plchová, J. 1989. *Oslavany z kronik, dokumentů a vzpomínek*. Oslavany: Městský národní výbor Oslavany.
- Románo lil*, 1/1970–2/1973, Brno: Ústřední výbor Svazu Cikánů-Romů
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Schuster, M. 2014. Romské děti a školní vzdělávání v meziválečném Československu a v Protektorátu Čech a Morava (1918–1945). In: *Jom ha-Šoa*. Praha: Institut tereziánské iniciativy, s. nečíslováno (13–28).
- Sowa, R. 1892. Notes on the Gypsies of South-Eastern Moravia. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2: 226–228.
- Yates, D. E. 1949. *Hitler and the Gypsies: The Fate of Europe's Oldest Aryans*, Commentary, 8: 5, 455–459.
Dostupné z:
<https://www.commentarymagazine.com/articles/hitler-and-the-gypsies-the-fate-of-europes-oldest-aryans/> [cit. 2018-01-31].
- Závodská, M. (ed.). 2013. Josef Šimek: K desetiletí cikánské škola v Užhorodě. *Romano džaniben* 20 (1): 89–96.

- Závodská, M. 2016a. *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu*. Dizertační práce. Praha: FF UK.
- Závodská, M. 2016b. Zobrazení sídelní situace Romů v Oslavanech v období 1890–1938. *Sborník Muzea Brněnska*. Předklášteří: Muzeum Brněnska, 79–91.
- Závodská, M., Slačka, D. 2018. Sbírký a dokumentace muzejní povahy Svazu Cikánů-Romů a jejich další osudy po zrušení Svazu – nálezová zpráva. *Bulletin Muzea romské kultury* 27: 70–83.